خاوەنی ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا

لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

سەرپەرشتیارانی پرۆژەی چاپکردنی کتێب

د. لوقمان رەئوف

ئەرسەلان حەسەن

باوان عومەر

بابان ئەنوەر

چوارینەی دیموکراسی

د. موراد وەهبە

وەرگێڕانی:

رەنجەی نابینا

2017

خاوەن ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا
لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا
زنجیرە (156)

ناوی کتێب: چوارینەی دیموکراسی
بابەت: سیاسی
ناوی نووسەر: د. موراد وەهبە
وەرگێڕانی : ڕەنجەی نابینا
دیزاینی بەرگ و ناوەوە: ئومێد محەمەد
تایپو هەڵەچنی: کەیوان عومەر- نیاز کەمال- زریان ڕەحیم
ساڵی چاپ: 2017
تیراژ: 500 دانە
چاپخانە: حەمدی
نرخ: 2000 دینار
لەبڵاوکراوەکانی: دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە

www.ideafoundation.co
ideafoun@gmail.com
www.facebook.com/dezgai.idea
07701955044 - 0533220180
سلێمانی - گردی سەرچنار- نزیك كۆمەڵگەی بەهاران

لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی كتێبخانە گشتییەكان
ژمارەی سپاردن (1121)ی ساڵی 2016ی پێدراوە

چوارینەی دیموکراسی

د. موراد وەهبە

وەرگێڕانی:
رەنجەی نابینا

2017

سوپاس و ستایش بۆ ئەو خۆشەویستانەی کە لە وەرگێڕانی ئەم کتێبەدا کارئاسانییان بۆ کردم

هاوڕێی هەمیشەییم دایکی نمۆ

شاکۆ محەمەد.

محەمەد داود.

نوا خالد.

پێڕست

پێشەکی وەرگێڕ.......... 7

دەروازە.......... 11

بڕگەی یەکەم: چوارینەی دیموکراسی.......... 17

عەلمانیەت.......... 18

تیۆری گرێبەستی کۆمەڵاتی.......... 23

تەنویر.......... 29

لیبراڵیزم.......... 35

بڕگەی دووەم: چیمان کرد بە «چوارینەی دیموکراسی».......... 41

لە پەنامەکیەوە عەلمانیەتمان کوشت.......... 42

دەستمان بەسەر گرێبەستی کۆمەڵایەتیدا گرت.......... 46

تەنویرمان زیندەبەچاڵ کرد.......... 51

پیلانگێڕی و کرێگرتەیی و خیانەت.......... 53

لیبراڵیزممان بڕییەوە.......... 57

بڕگەی سێیەم: یەك شارستانیی لە نێوان دوو چوارینەی دژەیەکدا.......... 63

بەدوای چوارینەی دیموکراسیدا.......... 68

پێشەکی وەرگێڕ

فەیلەسوفی گەورەی میسر (دکتۆر موراد وەهبە جبران) ساڵی 1926 لەدایك بووەو دکتۆرای لەفەلسەفەدا بەدەسهێناوە.

پرۆفیسۆرو ئوستادی فەلسەفەیە لە زانکۆی (عەین ئەلشەمس).

دامەزرێنەرو سەرۆکی کۆمەڵەی (ئیبنو روشد و ئەلتەنویر) و ئەندامی چەندین ئەکادیمیاو ڕێکخراوەی پایەبەرزی نێودەوڵەتییە.

یەکێکە لەو 500 کەسایەتیەی کە لەجیهاندا زۆرترین ناوبانگیان هەیەو ناوی لە ئەنسکلۆپیدیای کەسایەتیەکانی جیهاندا تۆمار کراوە.

بەکورتی دەمەوێ بڵێم: موراد وەهبە کەسێکی ناودارو کاریگەری بواری فیکرو فەلسەفەیەو وەك سەرنج و تێڕوانین، کەسێکی نوێخوازو مرۆڤدۆستەو لە زۆربەی نوسین و دیدارو گفتوگۆکانیدا داکۆکی لەمافی مرۆڤ و سەرفرازیی عەقڵ و دەسەڵاتی تاك و ڕەوتی شارستانی و ڕۆڵی فەلسەفە دەکات لە تەواوی بوارەکانی ژیاندا.

لەوبارەشەوە خاوەنی چەندین کتێب و وتارو چالاکی و جموجوڵی فیکری و ڕۆشنگەرییە لەئاستی جیهاندا.

لەم کتێبەیدا (چوارینەی دیموکراسی - رباعية

الديمقراطية) جياواز لەو بیروبۆچونە تەقلیدی و باوانەی کە دیموکراسی بە هەڵبژاردن و سندوقی دەنگدان و زۆرینەو کەمینەو چەند دیمەنێکی رووکەشەوە دەبەستنەوە...

باس لەچوار ڕەگەزە پێکهێنەر دەکات کە خودی دیموکراسی پێکدەهێنن

پێیوایە.. بەبێ ئەوڕەگەزانە دیموکراسیەت بەدیی نایە :-

1. عەلمانیەت
2. گرێبەستی کۆمەڵایەتی
3. تەنویر
4. لیبراڵیزم

پاشان ئەو چوار ڕەگەزەمان بەوشێوەیە بۆ شی دەکاتەوە

1. عەلمانیەت : تێڕوانینە لە ڕێژە وەك ئەوەی کە ڕێژەییە نەك وەك ئەوەی کە ڕەهایە.

2. گرێبەستی کۆمەڵایەتی : وازهێنانی تاك لەهەنێ لەمافەکانی خۆی و بەخشینیان بەحاکم لەپێناو دابینکردنی ئاسایشی گشتیدا.

3. تەنویر : (سەرفرازیی عەقڵ) واتە هیچ شتێك نەکەوێتە سەرەوەی عەقڵ.

4. لیبراڵیزم : دەسەڵاتی تاك لەسەروو دەسەڵاتی کۆمەڵ.

وەك ئەوەی کە ئاماژەی پێ دەکات.. هەریەکە لەو

ڕەگەزانە سەدەیەك زەمەن لەنێوانیاندا هەیە،

واتە 400 ساڵیان خایاندووە ئەوجا دیموکراسیی لە ڕۆژئاوا پایەماڵ بووە!.

ئەڵبەتە گرنگیی ئەم کتێبە لەوەدایە جیاواز لەو کتێبانەی کە تەنهاوتەنها نوسینن لەنوسینداو لە بۆشاییدا دەخولێنەوە...

کاری لەسەر ئەزمون و کات و شوێن کردووەو دەستمان دەخاتە سەر جومگە بەجومگەی ڕەهەندەکانی...

فەیلەسوف: تەواوی تێڕوانینەکانی مرۆڤ بەسەر دوو بەرەدا دابەش دەکات.. ڕێژەیی ، ڕەها

پێمان دەڵێ: کۆمەڵگەی ئەمڕۆ کۆمەڵگەی مەعریفەیە..

چیتر مەوداکان مردن!.

وەك ئەوەی دیارە ئەم کتیبە ڕووی لە شەقام و خوێنەری میسرە

هەوڵێکە بۆ بەرچاو ڕوونیی کۆمەڵگەی میسریی لەتێڕوانینە گەردونگەراو چارەنوسسازەکاندا!!

بەڵام لەڕاستیدا ئەو بەرئەنجامەی کە فەیلەسوف پێی گەیشتووە سنور شکێنەو بەحوکمی ئەو هاوبەشیە کولتوریەی کۆمەڵگەی میسری و کۆمەڵگەی کوردی

ئەوا بێگومان ئێمەش هەمان گرفتی تێڕوانینمان هەیەو وەکو ئەوان پێویستمان بە وەرچەرخانە،

وەرچەرخانیش پێویستی بە وەرچەرخێنەرەو بەش بەحاڵی خۆم ئەو توانایە لەئاسۆ مەعریفیەکانی ئەم کتێبەدا دەبینم!!.

هەر لەو سونگەیەوە دوو مانگیی ڕەبەقی خۆمم پێ بەخشی و وەرمگێڕایە سەر زمانی شیرینی کوردی

بەڵام لەوە گرنگتر: وەرگێڕانی دووهەمە..لە ووشەوە بۆ هۆشیاری گشتی!

ئەوەش دەمێنێتەوە بۆ خوێنەر!!.

22/04/2016

دوورترین ژووری دونیا

دەروازە

سەرۆک موبارەک لەکەناڵی» بی بی سی» ئەمەریکایی لە 18/8/2009 بەچارڵی ڕۆز بێژەری بەناوبانگی وت «ئەو ڕێچکەی کە ئیدارەی سەرۆک جۆرج بۆش بۆ بڵاوکردنەوەی دیموکراسی لەناوچەکەدا گرتویەتییە بەر ڕێچکەیەکی دروست نییە ئەڵبەتە میسر فشار لەهیچ ئیدارەیەك قبوڵ ناکات لەگەڵ ڕێزماندا بۆ هەموو حکومەتەکان»

گومانم وایە ئەو دەستەواژەی سەرۆک.. گوزارشێکی کورتە لەسەر گیروگرفتی دیموکراسی. هەروەها ئەگەر گیروگرفتەکە لە ناکۆکیدایە،ئەوا ئەو ناکۆکیە کامەیە کە دیموکراسی هەڵیگرتووە؟

لەپرسیارێکەوە وەڵام دەدەینەوە:

ئایا ئەو ناکۆکیە لە چەمکی دیموکراسیدایە یان لەڕێڕەوی دیموکراسیدایە؟

سەرتای زاراوەی دیموکراسی دەگەڕێتەوە بۆ کتێبێك بەناوی (مێژووی شەڕی بلیبۆنیزی) لەنوسینی مێژوونوسی یونانی سۆسیدیس (400-460 پ. ز)

کاتێ کە ئاماژە بە قسەی پیاوێکی دەوڵەت (بەرکلیس) دەکات : «ئەسینا نمونەی دیموکراسییە لەبەر ئەوەی دەستوری ئێمە لاسایی کردنەوەی دەوڵەتانی دراوسێ نییە، بەڵکو نمونەیە بۆ ئەوانی تریش. ئیدارەی ئێمە سەر بە زۆرینەیە نەك کەمینە، هەروەها قانونی ئێمە لە کێشمەکێشە تایبەتەکاندا دادپەروەریی بۆ هەموان دابین دەکات، خواستی گشتیی لای ئێمە پێشوازیی لە بەهرە دەکات و لە هەموو لقێک لە لقەکانی بەدەستهێنان (انجاز) دا بەرز ڕایدەگرێت، نەك بۆ مەبەستی تایەفی بەڵکو تەنها پشت پێبەستن

بۆ دانسقەیی (التمیز)».

لەم وتەیەی بەرکلیسدا بۆمان ڕوون دەبێتەوە کەوا کەس لە خەڵکی ئەسینا

لە قبووڵکردنی ئەو مانایەی دیموکراسی ناڕازی نەبووە، بەڵام دواتر دیموکراسی لەئەسینا بەئاراستەیەکدا ڕۆیی جیاواز لەوەی کە بەرکلیس چاوەڕێی دەکرد ، ناکاو

شەڕی بلیبۆنیزیی لە نێوان ئەسیناو ئسپارتادا بەرپا بوو لە ساڵی (431 پ.ز)،

واتە دوو ساڵ بەر لە مردنی بەرکلیس، شەڕەکەش لەساڵی (421 پ.ز)

بە پەیماننامەیەکی کاتیی کۆتایی هات، بەڵام دواتر شەڕەکە لەساڵی (412 پ. ز) دەستی پێکردەوە، ئەسینا وویران کرا، بەڵکو یۆنان وویران کراو لەساڵی (404 پ.ز) داگیریش کرا.

لە ئەنجامی ئەو شکستەی ئەسینا.. ئەفلاتون (347-427 پ.ز) هۆکاری ئەو شکستەی خستە ئەستۆی دیموکراسی، بۆیە داوای کرد کە دیموکراسیەت دوور بخرێتەوەو حوکمی ڕەها (المطلق) جێی بگرێتەوە، حوکمی ڕەهاش حوکمی خودایە، هاوشێوەی ئەو حوکمەش لەسەر زەویدا حوکمی فەیلەسوفە، کەواتە بە رای ئەفلاتون: تاکە کەسێك کە دەتوانێت سەرۆکی کۆمارەکەی بێت (فەیلەسوفە).

بۆ دامەزراندنی ئەوەش ئەفلاتون بانگەوازی کرد کە تەواوی بەشەر لەیەك قاڵبدا ڕێکبخرێن، بەجۆرێك کە لە یەك حاڵەت و لەیەك کاتدا دڵخۆش بن یان دڵتەنگ بن، بەوەش یەکێتی شار بەرجەستە دەبێت.

ئالێرەوە ئەفلاتون شارەکەی ناوزەد کرد بە شاری «خوایی».

ئیتر لە پاش ئەفڵاتون بەکارهێنانی واژەی دیموکراسی بۆ ماوەی (2000) ساڵ وەستا، زانایانی بواری سیاسەتیش دەستیان کردە دیراسەی سستمی پاشایەتی و سستمی ئەرستوکراتی، لەحالەتێکدا ئەگەر باسی دیموکراتیشیان کردبێ تەنها وەکو سستمی حوکم باسیان کردووە.

ئالێرەدا دەبێت پرسیارێك بووروژێت:

بۆچ واژەی دیموکراسی (2000) ساڵ پەراوێز خرا؟

بە ووروژاندنی دوو پرسیار وەڵام دەدەینەوە:

ئایا بەهۆی ئەوەوەیە کە ئەفڵاتون لەجیاتی حوکمی گەل داوای حوکمی خودای کرد؟

یان بەهۆی ئەوەوەیە کە (جەنگ) لەگەڵ دیموکراسیدا یەك ناگرنەوە؟

پێبزانم لای ئۆغستین (354-430 ز) لەسەدەی چوارەمی زایین، وەڵامی ئەو پرسیارانەمان دەست دەکەوێت، چونکە یەکەم.. ئەو ئەنگێزەیەکی ئەفڵاتونیی هەیە، وەك دەڵێن: فیکری ئەفڵاتون هانی داوە بەرەو مەسیحیەت.

وەلێ بۆ سەلماندنی ڕاستی ئەو وتەیە بەڵگەیەکم پێ نییە، گوایە لە ڕووناکی فەلسەفەی ئەفڵاتونەوە فێری مەسیحیەت بووە.

دووهەم.. ئەو لەڕۆشنایی ئەو پەیوەندییەی نێوان

فیکری ئەفلاتون و مەسیحیەتدا کتێبە مێژوویەکەی بەناوی (شاری خودا - مدینة الله) دادەنێت.

باوەڕی وابوو لە نێوان هەردوو شاردا: شاری زەوی و شاری ئاسمان یان شاری خودا، جەنگێکی قورس بەرپایە، یەکەمیان کار بۆ سەرخستنی ستەم دەکات و دووهەم کار بۆ سەرخستنی دادپەروەریی دەکات، هەردوو شارەکەش لە ژیاندا ئامادەییان هەیە بەڵام شاری خودا لەپێشەوەیە،

بەمە لای ئۆغستین دەسەڵاتی دەوڵەت لەدەسەڵاتی کەنیسە نزمتر دەبێ،

لێرەوە پێویستە دەوڵەت ملکەچی کەنیسە بێت، ئابەم شێوەیە شاری خواوەندی ئەفلاتون لای ئۆغستین دەبێتە شاری خودا. ڕۆڵی ئەم شارەش بەرگری کاری دادپەروەرییە، تەنانەت ئەگەر بگاتە ڕادەی هەڵگیرساندنی جەنگیش، ئەڵبەتە جەنگ لەم حاڵەتەدا.. ئۆغستین ناوی دەنێ جەنگی دادپەروەرانە. ئاوەها لە شاری خوداوە دەچینە چاخەکانی ناوەڕاست، بەوەی کە حاکم خاوەن حەقی خوداییە.

لەسەر بنەمای ئەو ڕەوتەش بۆی هەیە بوترێ نەمانی واژەی «دیموکراسیەت» دەگەڕێتەوە بۆ دوو هۆکار لەیەك کاتدا: بانگەوازی ئەفلاتون بۆ حوکمی خودا هەروەها بانگەوازی ئۆغستین بۆ شەڕی دادپەروەرانە بۆ ملکەچ پێکردنی دەوڵەت بۆ حوکمی خودا.

کەواتە حوکمی خودا خاڵی ناکۆکە بۆ دیموکراسی.

پرسیاری دوا ئەوە:

حوکمی خودا یانی چی؟

ئایا واتە خودا خۆی حوکم بکات نەك مرۆڤ، ئەگەر وابێ ئەی ئەوە مانای وا نییە کە خودا بەپێی گۆڕانی مرۆڤەکان گۆڕانی بەسەردا دێت؟

ئەوەیش ناکۆکیەکی ناڕەوایە چونکە خودا پاوەجێ و نەگۆڕە!

کەواتە پرسیار:

ئایا چ ڕوو دەدات ئەگەر ئەو ناکۆکیە ناڕەوایە لابردرێ؟

ئایا دیموکراسی دێتەوە؟ ئەی چۆن دێتەوە؟

لەژێر ئەو ناونیشانەدا «چوارینەی دیموکراسی» وەڵامی ئەو پرسیارە دەدەمەوە

برگەی یەکەم
چوارینەی دیموکراسی

عەلمانیەت

عەلمانیەت پێکهاوردەی بنچینەیی ئەم چوارینەیە، لیبراڵیزمیش کۆتا پێکهاوردەیەتی لەنێوانیشیاندا گرێبەستی کۆمەڵایەتی و تەنویر (سەرفرازیی عەقڵ) هەیە، بۆ هەر پێکهاوردەیەك لەو چوار پێکهاوردەیە مانا و چیرۆکی خۆی هەیە،

بە پرسیارێك لەعەلمانیەتەوە دەس پێدەکەم:

عەلمانیەت چییە؟

لەسەر جێگیر کردنی مانای وشەکە لای عەرەب شێواویەك هەیە، ئەوەی کە فەتحەی بۆ [ع] دانا ویستی بیگەڕێنیتەوە بۆ عالەم ، ئەوەی کەسرەی دانا بۆ (ع) ویستی بیگەڕێنێتەوە بۆ علم [زانست]. لە چاپی سێیەمی «معجم الوسیط» دا کە ساڵی 1985 دەستەی زمانەوانی عەرەبی بڵاویکردووەتەوە هاتووە: (عەلمانی- العَلْمُ) بەمانای جیهان دێت ئەوەش لەگەڵ دین و کەهەنوتدا ڕێك نایەتەوە.

هەروەها چەسپاندنی وشەی علمانی بە کەسرەی (ع) هەڵەیەکی بەربڵاودەبێ لەنێو تایەفەی ڕۆشنبیراندا، بە تایبەت ئەوانەی کە گوێ بەسەلامەتیی ووشەکە نادەن.

بەڵام لای فرنجیەکان عەلمانیەت واتە جیهانێك کە بە کاتەوە نوساوە، جیهانێك کە مێژووی هەیە، لەم گۆشەنیگاوە بە عەلمانیەت دەوترێت جیهانی کات و ڕێژە، واتە بەدەر لەهەر ڕشتەیەکی ڕەها.

ئەوە مانای عەلمانیەتە لەڕووی زمانەوانییەوە، ئەی چیرۆکەکەی چیە؟

سەرەتای چیرۆکەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی شەشەمی پێش زایین کاتێ فەیلەسوفی یونانی فیساگۆرس تیۆری خولخواردنی زەوی ڕاگەیاند

لەگەل ئەوەی کە خوێندکارەکانی خۆی ئاگادار کرد تیۆرەکەی نەدرکێنن.

ئاگادارکردنەوەکەشی ڕاست دەرچوو، چونکە هەر کە خوێندکارەکان گوێیان لەو ئاگادارکردنەوەیە خەواند و تیۆرەکەیان درکاند.. جەماوەر هێرشی بردە سەر ئەو خانوەی کە فیساگۆرس وانەی تێدا دەووتەوەو سوتاندیان، وەك دەڵێن فیساگۆرس زیانی پێ نەگەشتووە چونکە لەوکاتەدا لەوێ نەبووە.

دواترو لەسەدەی پێنجەمی پێش زاین مانای عەلمانیەت لای پرۆتاگۆراس پەرەی سەند کاتێ ووتی:

«مرۆڤ پێوەری هەموو شتەکانە « ،هەر لەسەر ئەو قسەیە بەرئەنجامێکی گرنگ کەوتەوە ئەوەیش ئەوەیە کە مرۆڤ لەئاست ناسینی حەقیقەتی ڕەهادا دەستەوەستانە، یان وردتر بڵێین: دەستەوەستانە لە ناسینی هەر حەقیقەتێکدا.

بەمەش بە بێباوەڕیی تۆمەتبار کرا و سزای لە سێدارەدانی بۆ دەرچوو، نوسراوەکانیشی سوتێنرا، هەرچەندە لەسزاکە هەڵهات بەڵام لەکاتی هەڵهاتندا خنکا.

لەسەدەی شازدەیەمی زایین، دوای بیست سەدە

لەدەرچونی سزای سێدارە بۆ پرۆتاگۆراس، زانای گەردووناسی پۆلەندی نیکۆلا کۆپەر نیکۆس کتێبە بەناوبانگەکەی بەناونیشانی (لەسەر خولخواردنی هەموفەلەک - عن دوران الافلاك) بڵاوکردەوە.. تێیدا بەڵگەی لەسەر خولخواردنی زەوی و هەروەها لەسەر چەق نەبوونیشی لەگەردوندا هێناوەتەوە.

زۆر بەنهێنیەوە پارێزگاریی لەو کتێبە دەکرد کە نوسینی 36 ساڵی خایاند، لەو باوەڕەدا بوو لەلایەن کەسانێکەوە داوای لەسێدارەدانی خۆی و بیرۆکەکانیشی دەکرێت، بەڵام هۆشیاریەکی وای هەبوو کە نابێت عەقڵی خۆی کەچ بکات لە هەمبەر عەقڵێتی بودەڵەکاندا، ئەوەبوو لە 24 مایۆ 1543 لەکاتێکدا لەسەرەمەرگدا بوو دانەیەك لەکتێبەکەی بەچاپکراوی بۆ هات. بەڵام لە 5 مارس 1616 دادگای پشکنینی ڕۆما بەبیانوی کافر بوونی، بڕیاری قەدەغە کردنی کتێبەکەی دەرکرد.

ئەمجار گالیلۆ هات و لایەنگریی خۆی بۆ تیۆرەکەی کۆپەر نیکۆس ڕاگەیاند. لەساڵی 1623 کتێبە بەناوبانگەکەی بەناونیشانی (گفتوگۆ لەسەر گرنگترین دوو ڕیتم لەجیهاندا- حوار حول اهم نسقين فی العالم) بڵاو کردەوە

کە تێیدا بەرپەرچی ڕیتمی بەتلیموس و بیرۆکە میحوەریەکەی دەداتەوە کە گوایە زەوی چەقی گەردونە و هەموو فەلەك بە دەوریدا دەخولێنەوە.

بانگەوازیشی بۆ ڕیتمی کۆپەر نیکۆس کرد، بۆیە دەست بەسەر کتێبەکەیدا گیراو گالیلۆش بانگ کرا بۆ

ڕۆما بۆ ئەوەی لەدیوانی پشکنیندا دادگایی بکرێت، ئەوە بوو لەکاتێکدا کە بەسەر ئەژنۆکانیدا نوشتابووەوە سوێند درا، نکوڵی پێکرا، پاشان سوێندخواردنەکەی و نکوڵی کردنەکەشی واژۆ کرد

وەك دەگێڕنەوە لەدوای واژۆکردنەکەی قاچی داوە لەزەوی و بەچرپە ووتویەتی «لەگەڵ ئەوەشدا هەر دەخولێتەوە «.

دوابەدوای گالیلۆ فەیلەسوفی ئیتالی جیۆردانۆ برۆنۆ هات.. ناوبراو باوەڕی بە ڕێژەیی شوێن و بزاوت و کات هەبوو، پێی وابوو کە مرۆڤ توانای ئەوەی نییە بگاتە دڵنیایی ڕەها، لێرەوە بەرگریی کردنی لەتیۆرەکەی کۆپەر نیکۆس لەسەر ئاسان بوو کە دەڵێ: زەوی بەدەوری خۆردا دەخولێتەوە، کەواتە زەوی چیتر بە چەقی گەردون نەمایەوە ئەوەبوو لەلایەن دەسەڵاتی دینیەوە بەسوتاندن کوژرا.

کەوایە دەپرسین:

بۆچ تیۆری «خولخواردنی زەوی» ی کۆپەر نیکۆس لە سەدەی شازدەهەمدا بە سەرەتای عەلمانیەت دادەنرێت، یان وردتر لە سالی 1543 ز کە سالی دەرچوونی کتێبەکەی کۆپەرنیکسە ؟

لەبەر ئەوەی بە پێی ئەم تیۆرییە چیتر زەوی بە چەقی گەردوون نەما ئەگەر زەویش چەقی گەردوون نەبوو ئەوا مرۆڤیش چەقی گەردوون نییە، کە مرۆڤ بەوشێوە نەبوو ئەوا ناتوانێت حەقیقەتی ڕەها دەستەبەر بکات.

لەسەر ئەو بنەمایە وا دێت کە مرۆڤ بە ڕێژەیی

بوونی شتەکانەوە پەیوەستە. تەنانەت ئەگەر هەوڵی بەدەسهێنانی حەقیقەتیش بدات ناتوانێ بەدەستی بێنێت لەگەڵ ئەوەشدا مرۆڤ لە بەدەسهێنانی وەهمی حەقیقەت ناوەستێ

لێرەوە پێناسەی من بۆ عەلمانیەت ئەوەیە:

تێڕوانینە لە ڕێژە وەك ئەوەی کە ڕێژەییە نەك وەك ئەوەی کە ڕەهایە.

لەسەر ئەم پێناسەیەش سێ بەرەنجام پایەگیر دەبێت

بەرەنجامی یەکەم: هەرکەسێك باوەڕی بە تیۆری خولخواردنی زەوی هەیە مەرجە کەسێکی عەلمانیی بێت، هەرکەسێکیش باوەڕی بە عەلمانیەت نییە مەرجە باوەڕی بە خولخواردنی زەوی نەبێت.

بەرەنجامی دووەم: ئەو ووتەی کە ئەڵێ: عەلمانیەت جیاکردنەوەی دینە لە دەوڵەت پێویستە بۆچونەکەی ڕاستبکاتەوە چونکە جیاکردنەوە.. بەرئەنجام (معلول)ی عەلمانیەتە، عەلمانیەت هۆکار (علە)ی جیاکردنەوەیە.

(نالی دەڵێ: عیلەتی بێ بەرگییە کە هەتیو مەیلی هەتاوە. لێرەدا «بێ بەرگیی هۆکارەو هەتاویش بەرئەنجامە! وەرگێڕ)

واتە ئەگەر شێوازی بیرکردنەوەت عەلمانی بێت ئەوا بۆت هەیە بەجیاکردنەوەی دین لەدەوڵەت ڕازیی بیت پێچەوانەی ئەوەش ڕاست نییە.

لێرەوە دەتوانین بڵێین عەلمانیەت پێش ئەوەی ستایلی سیاسی بێت ستایلی بیرکردنەوەیە.

تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی

ئەگەرسەرهەڵدانی عەلمانیەت لەسەدەی شازدەیەمدا بگەڕێتەوە بۆ تیۆری خولخواردنی زەویی زانای پۆلەندی کۆپەر نیکۆس ئەوا دەرکەوتنی تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی لەسەدەی حەڤدەهەم دەگەڕێتەوە بۆ چەمکی (ڕەزامەندیی - الموافقة)ی فەیلەسوفی ئینگلیزی جۆن لۆك کەوایە ئەگەر عەلمانیەت پێکهاوردەی یەکەم و بنەڕەتی دیموکراسی بێت ئەوا تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی پێکهاوردەی دووهەمیەتی.

پرسیاری دواتر بەو شێوەیەیە:

پەیوەندی چییە لەنێوان تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی و ڕەزامەندیدا؟

جۆن لۆك ئەم پرسیارە لە کتێبەکەیدا بەناونیشانی (دوو نامە لەسەر حکومەت - رسالتان عن الحكومة) دەووروژێنێت.

تەوەری سەرەکی لەنامەی یەکەمدا کار بۆ تێکشکاندنی بیروباوەڕی حەقی خودایی دەکات بۆ پاشا.

پاشا مافی ئەوەی نییە خۆی وا نیشان بدات کەوا دەسەڵاتەکەی لەدەسەڵاتی خوداوە بۆ هاتووە، بەڵکو لەدەسەڵاتی گەلەوە بۆ هاتووە. تەوەری سەرەکی نامەی دووهەم کار لەسەر ڕەچەلەکی کۆمەڵگە دەکات، چونکە

لەسەرەتای پەیدا بوونی مرۆڤەوە «کۆمەڵگە بوونی نەبووە» بەڵکو ئەوەی کە هەبووە

وەك ئەوەی لۆك ناوی ناوە «حاڵەتی سروشتی» بووە، هەر مرۆڤێك قانون بووە بۆ خۆی لەبەر ئەوەشە ئاشتیی گشتی پایەگیر نەبووە، کەس نەبووە مرۆڤە لاوازەکان لە مرۆڤە بەهێزەکان بپارێزێ، مرۆڤە بەهێزەکانیش لای خۆیانەوە لە رکابەرەکانیان تۆقیون.

ئەمەش لەکۆتاییدا دۆخیی ڕەخساند بۆ پێکهێنانی کۆمەڵگا لەسەر بنەمای «گرێبەستی کۆمەڵایەتی» (عقد اجتماعی) کە بریتیە لە «ڕەزامەندیی» بەشەر لەسەر وازهێنان لەهەندێ ماف بە ویستی خۆیان و بەخشینیی بەحاکم ئەویش بەرامبەر ئەوەیە کە حاکم دڵنیایی و ئاسایشیان بۆ دابین بکات.

بەوشێوە دەسەڵاتی حاکم دەسەڵاتێکی ڕێژەیی دەبێت نەك دەسەڵاتێکی ڕەها

لێرەوە تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی دەبێتە دامەزراوەی سەر عەلمانیەت

ئەویش بەگوێرەی ئەو پێناسەی بۆ عەلمانێتم کردووە کە تێڕوانینە لە ڕێژە وەك ئەوەی کە ڕێژەییە نەك وەك ئەوەی کە ڕەهایە.

ئەوا ئەو چەمکانەی کە لەسەر گرێبەستی کۆمەڵایەتین پێویستە ئەوانیش هەروا چەمکی ڕێژەیی بن. لەپێشەوەی ئەو چەمکانەوە چەمکی لێبوردن دێت.

ئەڵبەتە ساڵی 1689 پێش ساڵێک لەدەرکردنی کتێبی دوو نامە لەسەر حکومەت لۆك «نامەیەك لەسەر لێبوردن» بڵاو دەکاتەوە.

دیارە نامەکان..» لێبوردن» و «دوو نامە « بڵاو کراونەتەوە بەبێ ئەوەی ناوی نوسەرەکەی لەسەر بێت کە جۆن لۆکە، هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ تاوانبار کردنی بە تێوەگلان لە پیلانگێڕیی دژی پاشا. بۆیە لەئینگلترا هەڵهات بۆ هۆڵەندا، ئەڵبەتە ئەو پاشایە جیمسی دووهەم بووە

کە کاسۆلیکیەکی دەمارگیر بووە تا ئاستی ئەوەی ویستویەتی هاوپەیمانییەك - لە دەمارگیریا- لەگەڵ فەرەنساو ڕۆمادا ببەستێ (مەبەستی ئەوەیە: بەڕادەیەکی وا دەمارگیر بووە ئامادە بووە لەگەڵ دوژمنەکانی خەڵکی ئینگلتەرادا هاوپەیمانیی دژی خەڵکی ئینگلتەرا ببەستێت وەرگێڕ)

هەر بەهۆی ئەو دەمارگیریەوە گەل هەستاوە بەشۆڕش و لەتەختەکەی دایانگرتووە. شۆڕشەکەش ناونرا «شۆڕشی ئینگلیزیی پایەبەرز».

پرسیاری دوای ئەوە:

ئایا لێبوردن لای لۆك چ دەگەیەنێت؟

دیارە چەندین گوزارش لە نامەی لێبوردندا هاتووە کە مانای لێبوردن ئاشکرا دەکەن، من تەنها چواریان هەڵدەبژێرم بەم شێوەی خوارەوە:

«کەس مافی ئەوەی نییە کە - بەناوی دینەوە - مافی خەڵکی مەدەنی پێشێل بکات یان دەست بخاتە کاروباری دونیایی».

«هونەری حوکم نابێ هیچ مەعریفەیەکی دینی حەق لەهەگبەی خۆیدا هەڵگرێ».

« بەخشینی مرۆڤەکان تەنها کاری خودایە»

«خودا هیچ کەسێکی ڕانەسپاردووە کە دینێکی دیاریکراو بەسەر مرۆڤەکاندا بسەپێنێت».

کەوایە پرسیار:

ناواخنی ئەم گوزارشتانە چین؟

ناواخن لای لۆك ئەوەیە، لێبوردن وا ڕادەبینێت کە دەوڵەت نابێ دینی هەبێت تەنانەت ئەگەر ئەو دینە لەنێو دینەکاندا دینی زۆرینەش بێت

چونکە ئەگەر دەوڵەت دینی زۆرینەی هەبوو ئەوا ئەو زۆرینەیە بەحوکمی سروشتی (دین) کە ڕەهایە.. دەبێتە زۆرینەیەکی ستمکار

ئەڵبەتە ئەم ستەمکاریەش بەحوکمی ئەوەی کە دەرهاتەی ڕەهایەتییە، ئەوا ئەویش ڕەها دەبێت.

بۆیە دەبێتە ڕێگر لەبەردەم لێبوردندا، بەحوکمی ئەوەی لێبوردن ڕێژەییەو دەرهاتەی گرێبەستی کۆمەڵایەتیە کە لەسەر عەلمانیەت دامەزراوە.

کەواتە پەیوەندییەکی فسیولۆجی لەنێوان لێبوردن و عەلمانیەتدا هەیە.

کەوایە پرسیار:

ڕێژەیی لە لێبوردندا چ دەگەینێت؟

وەڵامی لۆك ئەوەیە: ڕێژە لە لێبوردندا واتە لێبوردن نابێت سنوری نەبێت

باوەڕی وایە نابێ حاکم ڕێگە بدات بە ئەو بیروبۆچونانەی کە دژ بە کۆمەڵگەن یان دژ بەو بنەما ئەخلاقیانەن کە بۆ کۆمەڵگەی مەدەنی پێویستن.

مانای وایە لێبوردن هەڵگری ڕادژ(نقیض)ەکەیەتی ئەویش لێنەبوردنە.

ئەم گرفتە کاریگەریی لەسەر کۆنگرەی هەرێمیی دانا کە کۆمکاری وولاتانی عەرەبی لە نۆڤەمبەری 1981 لە ژێر ناونیشانی (لێبوردنی کولتوری)دا بەستی،

بەهۆی ئەم ناونیشانەوە نیگەرانی لای ئەو دامەزراوە ڕۆژئاوایە دروست بوو کە پشتیوانێکی سەرەکی ئەم کۆنگرەیە بوو.

بەوەی کەیسی لێبوردن بەندە بە باسکردنی کەیسی دەمارگیرییەوە.

کاتی خۆی ووترا «دەمارگیریی ئەنوەر ساداتی کوشت» چونکە ئەو وولاتی خستبووە بەر هەڕەشەی کۆدەتا یان بەرپا بوونی شۆڕش.

ئەڵبەتە لەسەرەتای کردنەوەی کۆنگرەکەدا ئاماژەم بەو نیگەرانیە کرد ووتم ئەم کۆنگرەیە ڕووبەڕووی ناکۆکیی جۆراوجۆر دەبێتەوە، لەو ناکۆکیانەش ئەوەیە کە لێبوردن بەبێ سنور ئەبێتە مایەی لەناوبردنی لێبوردن خۆی.

هەروەها بە پێی ئەو ڕوداوەی کە بەسەر داهێنانەکەی کۆپەر نیکۆس، تایبەت بە تیۆری خولخواردنی زەویدا هات، ئەوا داهێنان دەرهاتەی دەمارگیرییە

دیارە داهێنانی ئەو تیۆرە لە سەدەکانی ناوەڕاست لەئەوروپادا لەسەردەمی دادگای پشکنیندا بەرهەم هاتووە.

پرسیاری کاریگەر ئەوەیە؟

ئایا بۆی هەیە ئەو ناکۆکیانە لابرێن؟

وەڵامی من : ئەو پرسیارە دەمانگەڕێنێتەوە بۆ ڕەگ بەڵام کام ڕەگ؟ ئایا ڕەگی لێبوردن یان ڕەگی لێنەبوردن یان ووردتر بڵێین بۆ گەڕانەوە دەمارگیریی؟ چونکە ئەوکاتە دەمارگیریی باو بووەو ئێستەش هەر باوە؟

گومانم وایە گەڕان بەدوای ڕەچەڵەکی دەمارگیریدا ئەرکی لێبوردن نییە، ئەرکی تەنویرە سەدەی هەژدەهەم.

تەنویر

ئەگەر دەسەڵاتی حاکم -لەتیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتیدا لای فەیلەسوفی ئینگلیزی جۆن لۆك- دەسەڵاتێکی ڕێژەیی بێت نەك دەسەڵاتی ڕەها

بەوەی گەل دایناوە بە پاشا نەك خودا بۆیە پێویستە عەلمانی بێت لەبەر ئەوەی بیروبۆچونەکانی لەچوارچێوەی ڕێژەیی دایە نەك لەچوارچێوەی ڕەهادا. خۆ ئەگەر حاکم عەلمانی بوو ئەوا لێبوردوو دەبێت، چونکە لێبوردن بەندە بە قبول کردنی بۆچونە جیاوازەکانەوە.

بەڵام ئایا حاکم چ دەکات ئەگەر کەسی نەیاری.. دەمارگیر بوو؟

بەپرسیارێك وەڵام دەدەینەوە دەمارگیر کێیە؟

وەڵام ئەوکەسەیە کە حەزی لە باڵادەست کردنی عەقیدەکەیەتی بەسەر عەقیدەی ئەوانی تردا، ئەوکەسەیە کە حەز دەکات لەکاتی پێویستدا پشت ببەستێ بە هێز بۆ لەناوبردنی عەقیدەی ئەوانی تر.

هەر لەبەر ئەوەیە کە دەڵێن: کەسی دەمارگیر کەسێکی دۆگماتیکییە، ئەڵبەتە دۆگماتیکییش واتە وەهمی خاوەنداریێتیی کردنی حەقیقەتی ڕەها.

لەکاتێکدا ئەگەر کەسی دۆگماتیکی لەسەر ئەم وەهمەی درێژەی کێشا ئەوا دەچێتە «متبوونی دۆگماتیکیەوە»

ئەو زاراوەش فەیلەسوفی ئەڵمانی ئیمانۆئیل کانت دایناوە کە پێی دەڵێن: بەسەر لوتکەی تەنویری ئەوروپیەوە ڕاوەستاوە لە سەدەی هەژدەهەمدا.

کەوایە پرسیار:

تەنویر چییە؟

وەڵامی باو لەسەر ئەم پرسیارە وەڵامەکەی کانتە کە لە ووتارە بەناوبانگەکەیدا لەژێر ناونیشانی «وەڵام بۆ پرسیاری: تەنویر چییە ؟»

وەڵامەکەی ئەوەیە: تەنویر بریتیە لەکاری عەقڵ بەبێ پشتیوانیی ئەوانی تر.

دەتوانین لەگەڵیدا بڵێین: هیچ دەسەڵاتێك لەسەروو عەقڵەوە نییە تەنیا عەقڵ خۆی نەبێت.

مانای وایە هەر یەکە لەئێمە دوو عەقڵی هەیە: عەقڵێك بیردەکاتەوە، پاشان دەشکێتەوە بەسەر خۆیداو دەبێتە عەقڵێکی تر و بیر لەوە دەکاتەوە کە بیری لێ دەکاتەوە. ئەم عەقڵەی دووهەم عەقڵێکی ڕەخنەگرە.

پرسیاری دوای ئەوە:

ئەرکی هەر یەك لەو دوو عەقڵە چییە ؟

وەڵامی کانت: عەقڵی یەکەم ڕاسپێردراوە کە بگەڕێ بەدوای وەڵامی شتگەلێکدا کە ناتوانێ وەڵامی بداتەوە. ئەو شتگەلەش بە دەوری ڕەهادا دەخولێتەوە ئیتر ئەو ڕەهایە خودا بێت یان دەوڵەت.

نەتوانینی وەڵامدانەوەشی مانای وایە گەشتن بە حەقیقەتی ڕەها ئەستەمە.

لێرەدا کانت جیاوازیی لەنێوان هەردوو حاڵەتەکەدا دەکات حاڵەتی گەڕان بەدوای ڕەهادا کە ئەویش حاڵەتێکی ڕەوایە، حاڵەتی گەشتن بەڕەها کە حاڵەتێکی ناڕەوایە، چونکە ئەگەر عەقڵ لە وەهمی ئەوەدا بوو کە گەشتووەتە حەقیقەتی ڕەها ئەوا دەکەوێتە دۆگماتیکیەوە.

ئەوەش کە ڕێ لە کەوتنە نێو ئەو وەهمەی دەگرێت عەقڵی دووهەمە کە عەقڵی ڕەخنەگرە،

ڕوونتر بڵێین: ئەو عەقڵە عەلمانیەیە کە ڕێژەیی نەبێ بیرناکاتەوە نەك بیرکردنەوە لەوەی کە ڕەهایە.

ئەوە پێناسەی عەقڵی دووهەمە، واتە نەفی نەکردنی ڕەها، لەهەمان کاتیشدا واتە گەشتن بەو ڕەهایە ئەستەمە هەروەها ڕێگرە لە کەوتنە نێو دۆگماتیکیەوە.

پرسیار:

چ ڕووی دەدا ئەگەر بەشەر بکەوتایەتە نێو دۆگماتیکیەوە؟

یان بەشێوەیەکی تر:

چ ڕووی دەدا ئەگەر هەر کۆمەڵگەیەك لەسەر حەقیقەتێکی ڕەهای دیاریکراو بایەن؟

دیارە دەبوینە خاوەنی چەندین ڕەها بەڵام ڕەها ناکرێتە چەند ڕەهایەکی تر، ئەو بە حوکمی ئەوسروشتەی کە هەیەتی یەکە،

ئەگەر ڕەهاگەریی بوو بە چەند ڕەهایەك ئەوا دەبێتە

ململانێ، بەڵکو پێدەنێتە شەڕەوە، لەبەر ئەوە پێکەوەژیانی ڕەهاکان ئەستەمە!

ئەگەر بشێ پەنا بۆ زاراوەکانی داروین خاوەنی تیۆری پەرەسەندن ببەین..

دەتوانین بڵێین: چەندایەتی ڕەهاکان لەپێناو مانەوەدا دەکەونە ململانێ، مانەوەش بۆ باشترینە!

منیش لێرەدا لەسەر مەسەلەی (مانەوە بۆ باشترینە) ئەوەستم...

دەڵێم: مانەوە بۆ باشترین نییە چونکە ئەوەی باشترینە لەنێو ڕەهاکاندا نییە.

ئەوەش من ناوی لێدەنێم (تاوانی کوشتنی لاهوتیانە).

لەبەر ئەوە بۆمان هەیە تەنویر کە دامەزراوەی سەر عەلمانیەتە بە مەزنترین شۆڕش دابنێین لەمێژووی مرۆڤایەتیدا چونکە بەشەری لەسەر چۆنێتی ڕیشەکێش کردنی ئەو تاوانە لاهوتیە پەروەردە کرد.

هەرچەندە ئەو پەروەردە کردنە کردارێکی ئاسان نەبوو.

ئەوەبوو کانت لەکتێبە خەماویەکەیدا بە ناونیشانی «دین لەسنوری عەقڵداو بەس - الدين فی حدود العقل وحده» هەوڵی دا کە کۆتایی بە ناکۆکی نێوان ڕەهاکان بهێنێت

پێیوابوو چەندایەتی دینەکان ئەگەر چ لەڕووی نمایشەوە لە ڕێگەی سروت و خودا پەرستیی ڕواڵەتییەوە بێت یان

لەڕووی ناوەرۆکەوەبێ.. دین یەك دینە، لەبەرئەوەی کار لەسەر ئەخلاق دەکات. نەك لەسەر شتێکی تر.

دەڵێ « مرۆڤ چەندێک وەهمی ئەوە بکات کە دەتوانێ ڕەزامەندی خودا دەستەبەر بکات - بەبێ ئەوەی ڕێڕەوێکی ئەخلاقی باش لەژیانیدا بگرێتە بەر- ئەوە بێ چەندوچون دوچارە بە «شڵەژانی دینیی»، یان تەنها خوداپەرستیەکی درۆینە دەکات».

لەسەر ئەو بنەمایە دەکرێت دەرهاویشتە بۆ دەقە دینیەکان بکەین، دەرهاویشتەیەکی ڕەمزی. ئەوجا مۆرکی ڕەهایەتیان لێ داماڵین بەبێ ئەوەی (ڕەها) نەفی بکەین.

چونکە ڕەها لەم حاڵەتەدا دەبێتە حاڵەتێکی عەقلانی و پەیوەندی بە ڕێکخستنی کۆمەڵگەوە نامێنێت چونکە ڕێکخستنی کۆمەڵگە پەیوەستە بە گرێبەستی کۆمەڵایەتیەوە، ئەویش قبوڵکردنیی خەڵکییە ، بەستراوە بە قانونەوەو هیچی تر.

ئەمە کورتەیەك بوو لەکتێبەکەی کانت «دین لەسنوری عەقڵداو بەس»

لەکاتی دەرچونی کتێبەکەدا ساڵی 1793 گوتارێکی گلەیی ئامێزی فەرمیی لەوەزیری مەعاریفەوە بەناوی پاشاوە دەگاتە کانت تێیدا هاتبوو :

کە سوکاتی بە دین و بیروباوەڕی دینی کردووە، ئەو سوکایەتیەش قبوڵ ناکرێت، بۆیە دەبێ ئەو ڕێڕەوە

بەردات، ئەگەر ئەو داواکاریە جێبەجێ نەکات سزاکەی خراپ دەبێت.

ئەوەبوو کانت گوتارێکی لێبوردنی نارد بۆ پاشا تێیدا هاتبوو کە هەڵوێستە فەلسەفیەکەی ئەو ڕێز لە مەسیحیەت دەگرێت. بەڵێنیشی دا کە چیتر لەسەر دین نەنوسێت، چیتر لای خۆیەوە « شوێن کەوتوویەکی زۆر ئەمین ئەبێت بۆ خاوەن شکۆ»

مەبەستی کانت لەو دەستەواژەیەدا ئەوەیە کە ئەو بەڵێنەی داویەتی کاتیە و پەیوەسە بە ژیانی پاشاوە.

هەر واش دەرچوو دوای مردنی پاشا ساڵی 1797 جارێکی تر گەڕایەوە بۆ نوسین لەسەر دین.

پرسیاری دوای ئەوە بەم شێوەیە:

ئایا دین مەسەلەیەکی سیاسیە؟

یان بابڵێین

ئایا بەرگریکردن لە ڕەهایەکی دیاری کراو کاری حاکمە، تەنویریش - کە پێکهاوردەی سێیەمی دیموکراسیە- ڕادژی ئەوەیە؟

ليبراڵیزم

ليبراڵیزم (Liberalism) كه له زاراوەی لاتینی (Liberalis) وەرگیراوە بە واتای «مرۆڤی ئازاد».

لێرەدا دوو پرسیار هەیە:

کەی زاراوەی لیبراڵیزم پەیدا بوو؟

مانای چییە؟

وەڵامی پرسیاری یەکەم بەوشێوە دەدەینەوە:

لەسەر پەیدابونی لیبراڵ سێ ووتە هەیە:

ووتەی یەکەم ساڵی 1821 سەرەتای بەکاربردنی ئەو زاراوەیە بۆ دیاریی کردنی ناسنامەی پارتێکی سیاسی ئیسپانی.

وتەی دووهەم پەیدا بونی لیبراڵیزم پەیوەستە بەپەیدابونی سەرمایەداریەوە گوایە سەرمایەداریی ڕێگەیەکە بۆ گەیشتن بەئامانجی لیبراڵیزم کە بریتیە لەئازادیی تاك.

ووتەی سێهەم شەڕی دینەکان لەسەدەی شازدەو حەڤدە لەئەوروپا لیبراڵیزمی لێ کەوتوەتەوە چونکە لێبوردن ڕێگەیە بۆ بەرگرتن لە جەنگ، لەهەمانکاتدا ڕێگەیە بۆ لیبراڵیزم بەوەی کە لێبوردن پەیوەسە بە ئازادیەوە.

ئەوە لەسەر پرسیاری یەکەم، ئەی چ لەسەر پرسیاری دووهەم هەیە؟

ئەڵبەتە سێ پێناسە بۆ لیبراڵیزم کراوە:

پێناسەی یەکەم

لە پاراستنی خاوەنداریەتی تایبەتدا دەیبەستێتەوە بەوەی کە خاوانداریەتی تایبەت پێکهێنەری سەرەکی سەرمایەداریە، کەوایە پەیوەندی نێوان لیبرالیزم و سەرمایەداری پەیوەندیەکی فسیولۆجیە، لێرەوە هەرکەسێ خاوانداریەتی تایبەتی قبوڵ نەکرد و داوای مڵکایەتی گشتیی کرد ئەوە دەچێتە سەنگەری مارکسەوە دژ بەلیبرالیزم.

پێناسەی دووهەم..

لەتوانای تاك خۆیدا بۆ بەدەستهێنانی ئامانجەکانی کورت دەکاتەوە.

پێناسەی سێهەم لیبرالیزم دەکاتە دەسەلاتی تاك لەسەروو دەسەلاتی کۆمەڵ

منیش لەگەڵ پێناسەی سێهەمدام لەبەر ئەوەی بەووردیی کار

بۆ دیاری کردنی پەیوەندی تاك و کۆمەڵ دەکات

دیارە لەپێناسەی یەکەمدا مڵکی تایبەت مڵکی تاکە نەك مڵکی کۆمەڵ

لەپێناسەی دووهەمدا توانای تاك لەدیاریکردنی ئامانجەکانیدا جیاوازبێت لەکۆمەڵ

مانای ئەوەیە پێناسەی سێهەم باشترە چونکە لەدیاریکردنی پەیووەندی تاك و كۆمەڵدا تەکتیك ناکات.

پێبزانم فەیلەسوفی ئینگلیزیی جۆن ستیوارت میڵ لەکتێبە بەناوبانگەکەیدا بەناونیشانی «لەسەر ئازادی - عن الحرية» توێژینەوەیەکی بۆ پێناسەی سێهەم کردووە بۆیە پێیان ووتووە فەیلەسوفی داڕێژەری لیبراڵیزم لەسەدەی نۆزدەهەم.

کەوایە پرسیار:

ئازادی لای ئەم فەیلەسوفە چ دەگەیەنێت؟

ئازادی، لای ئەو، یەکەم لە هەناوی دیاریکردنی پەیوەندیی نێوان حاکم و حوکمکراوەکاندایە، دووهەم لەهەناوی دیاریکردنی پەیوەندی نێوان تاك و كۆمەڵدایە.

سەبارەت بە پەیوەندیی یەکەم حوکمکراوەکان لە دڵەڕاوکەی بەرگریکردندان لەخۆیان ئەوەش بە سنوردار کردنی دەسەڵاتی حاکمەکانەوە. حیزبەکانیش لەو دیاریکردنەی دەسڵاتدا بەشدارن، بەڵام لەگەڵ درێژەی ململانێدا، بەئاراستەی ئەوەی کە حوکمکراوەکان حاکم هەڵبژێرن تاکو ڕۆڵی کاریگەریان لەهاوسەنگ کردنی بەرژەوەندی حوکمکراوەکان و بەرژەوەندی نەتەوەدا هەبێت.

کەچی لەولاوە دیاردەیەکی نوێ لەنێو حوکمکراوەکاندا دەرکەوت ئەوەبوو تاقمێك لە (گەل) گەزافی ئەوەی لێدەدا کە زۆرینەیەو دەستیکردە هەراسانکردنی کەمینە، ئەم حاڵەتە زۆرینەی کردە زۆرینەیەکی ستەمکار

کە جۆن ستیوارت میڵ ناوی لێنا «ستەمکاریی زۆرینە».

دواتر و لەگەڵ ڕۆژگاردا ئەو سڵەمۆکیە لە ناوەندی سیاسیەوە چووە ناوەندی کۆمەڵایەتیەوە، پاشان زاراوەیەکی تری «ستەمکاریی بەناوی ڕای گشتی» دروستکرا بەمانای بانگەوازی ئەوەی کە گوایە مافی کۆمەڵگەیە داوا لەئەندامەکانی بکات کە ملکەچی ڕای گشتی بن.

بەڵام میل ئەم باڵادەستیەی ڕای گشتیی قبوڵ نییە مەگەر بەمەرجی ئەوە بێت کە ئازادی فیکرو ئازادی گوزارشت کردن سەرکوت نەکرێت.

لەحاڵێکدا ئەگەر ڕای گشتی ئەو ئازادیەی سەرکوت کرد مانای وایە ئەوەی ڕای گشتی دەیڵێت حەقیقەتی ڕەهایە.

کەوابوو خواستەکە ئەوەیە: بۆ ئەوەی ئازادی زیندە بەچاڵ نەکرێت دەبێ ڕێگری بکرێ لەکەوتنە نێو چنگی

حەقیقەتی ڕەها!

کەوایە پرسیار:

چۆن ئەو خواستە بەدەست بهێنین؟

وەڵامی میڵ: لەسەر کۆمەڵگەو دەوڵەتە لەو باوەڕەدابن کە ڕای نەیار بەرامبەر بە ڕای گشتی بۆی هەیە ڕاست بێت.

بەڵام من وادەبینم دەبوو میل لە چەمکی حەقیقەتی ڕەهادا قوڵ ببوایەتەوە کە مانای «وەهمی» خاوانداری کردنی حەقیقەتی ڕەها دەگەیەنێ.

ئەڵبەتە کانت لەپێناو دامەزراندنی تەنویردا فەلسەفەکەی بۆ ڕامالّینی ئەو وەهمە تەرخان کرد.

بەڵام ئەم دامەزراندنەش نەدەکرا بەبێ تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی لۆک، ئەمەش نەدەکرا بەبێ عەلمانیەتەکەی کۆپەر نیکۆس.

لەگەڵ تەواو کردنی قوڵبونەوە لە چەمکی حەقیقەتی ڕەهادا لای میڵ

ئەوکات ئەکرێ لیبراڵیەکەی میڵ بخەینە سەر سیانەی عەلمانیەت، گرێبەستی کۆمەڵایەتی و تەنویر

ئەوکاتە «چوارینەی دیموکراسیمان» دەستدەکەوێت.

بڕگەی دووهەم
چیمان کرد بە
«چوارینەی دیموکراسی»؟

له په‌نامه‌كیه‌وه عه‌لمانیه‌تمان كوشت

گه‌ر «چوارینه‌ی دیموكراسی» بریتیه له‌عه‌لمانیه‌ت و گرێبه‌ستی كۆمه‌ڵایه‌تی و ته‌نویر و لیبراڵیزم، هه‌روه‌ها ئه‌گه‌ر ئه‌م پێكهێنه‌رانه چوار سه‌ده‌یان خایاندبێت له‌پێناو دامه‌زراندنی دیموكراسی ڕۆژئاوادا، ئه‌ی له‌میسر چیمان لێ كرد؟

وه‌ڵامی ئه‌م پرسیاره به پێكهێنه‌ی یه‌كه‌م و بنچینه‌یی ده‌ده‌ینه‌وه كه عه‌لمانیه‌ته هه‌وڵ ئه‌ده‌ین بزانین چی له‌سه‌ر ووترا و ئه‌نجامی ئه‌و ووتراوه‌یه گه‌شته كوێ.

ووتیان عه‌لمانیه‌ت دژی دینه، هانده‌ری كوفرو زه‌نده‌قه‌و بێدینیه.

ووتیان عه‌لمانیه‌ت دیارده‌یه‌كی تایبه‌تی ڕۆژئاوایه له‌گه‌ڵ میراتی دینیی میسردا نایه‌ته‌وه بۆیه پێویست ناكات هاورده‌ی بكه‌ین.

كه‌وایه پرسیار:

ئه‌و ووتانه تاچه‌ندێك ڕاستن؟

وه‌ڵامی ئه‌م پرسیاره لای عه‌لمانیه‌كانی میسره كه من سێ كه‌سیان هه‌ڵده‌بژێرم :

فه‌ره‌ح ئه‌نتۆن، فه‌ره‌ج فۆدا و نه‌جیب مه‌حفوز.

له‌فه‌ره‌ح ئه‌نتۆنه‌وه ده‌سپێدكه‌م و ده‌پرسم:

چی به‌سه‌رهات؟

ساڵی 1903 کتێبێکی بەناوی «ئیبنو ڕوشد و فەلسەفەکەی - ابن رشد وفلسفته» دەرکرد. کە فەلسەفەکەی دەکاتە دەسپێکی بانگەواز بۆ دامەزراندنی عەقڵێکی عەلمانی کە دین و دەوڵەت لە یەک جیا بکاتەوە. لەگەڵ دەرچونی کتێبەکەدا گۆڤاری «المنار» کە شێخ ڕەشید ڕەزا خاوەندارییی دەکرد ڕایگەیاند کە گۆڤاری «الجامعة»، کە فەرەح ئەنتۆن سەرۆکیەتی و کتێبەکەی بە زنجیرە بڵاو کردووەتەوە، سوکایەتی بە بیروباوەڕی ئیسلام کردووە هەروەها سوکایەتی بەپێشەوایانی موسڵمانان کردووە.

کاتێ کە ڕەشید ڕەزا مرد، شێخ حەسەن بەننا دامەزرێنەری [اخوان المسلمین] بەرپرسێتی گۆڤاری «مناری» گرتە ئەستۆ، لەو ڕۆژەوە عەلمانیەت دوژمنی سەرسەختی ئەو بزوتنەوەیەیە.

کاتێك کە (دەستەی گشتی میسر بۆ کتێب) زنجیرەیەك کتێبی تەنویری بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی تیرۆرو پەڕگریی (التطرف) دەرکرد کتێبەکەی (فەرەح ئەنتۆن) یشی بڵاو کردەوە بەڵام دوای ئەوەی پێشەکی کتێبەکەی کە بانگەواز بۆ جیاکردنەوەی دین و دەوڵەت دەکات لێ سڕایەوە، هەروەها ئەو گفتوگۆش سڕایەوە کە لەنێوان ئەو و شێخ محەمەد عەبدە ڕویدا.

لە 8 ی یونیۆ 1992 فەرەج فۆدای عەلمانی

لەپەنامەکیەوە کوژرا ، گەرچی کەسێکی ئسوڵی نەخوێنەوار بە فەتوایەکی دینی کوشتی، کوشتنەکەیشی بەو شیوازە.. شایەتیی بوو لەسەر سەلامەتی بیروبۆچونی فەرەج فۆدا لەوەی کە عەقڵی مرۆڤی میسری لەقەیراندایە، قەیرانەکەشی لەوەدایە کە پەکی کەوتووە، لەچوارچێوەی ڕەهادا نەبێت بیر ناکاتەوە.

مایەوە نەجیب مەحفوز

لەسینەی چیرۆك و ڕۆمانەکانیدا بانگەوازی بۆ عەلمانیەت دەکرد بەتایبەتی ڕۆمانی «منداڵانیی گەڕەکەکەمان - اولاد حارتنا»

کە گەیاندیە ئەوەی خەڵاتی نۆبڵ بەدست بهێنێت هەرچەندە بانگەوازەکەی..ڕەمزی بوو، ئەوەیش وای کردبوو زۆر ڕوون نەبێت.

لەنێو پاڵەوانانی ڕۆمانەکەیدا پیاوێکی زۆڵی جادووباز هەیە ناوی عەرەفەیە، لای ئەم پیاوە جادوو بریتیە لەکۆمەڵێك دەرمان کە لەشتگەلێکی نامۆ دروستکراوە بۆ ئەوەی خەڵکی نەخۆش چاك بکاتەوە دیارە ناوی عەرەفە لەمەعریفەوە هاتووە مەعریفەش ئاماژەیە بۆ زانست.

لێرەدا دوو پرسیار هەیە:

یەکەم: چ وای لەنەجیب مەحفوز کرد کە زانست بە زۆڵ بچوێنێت؟

ئەیەوێ بڵێ: زانست لای خوداوە دانەبەزیووە، پەیوەندیشی بەدینەکانەوە نییە.

پرسیاری دووهەم:

چ وای لەنەجیب مەحفوز کرد کە زانست بە جادوو بچوێنێت؟

دەیەوێ بڵێ: زانست - لەسەرەتای دەرکەوتنیدا- لای خەڵك نامۆ بووە، ڕوون نەبووە ئەوەیش کە لەعەرەفە خۆیدا نامۆیە: ئەو زانست و جادووەی هەیەتی لەدەفتەرێکدا دەینوسیەوە. کاتێکیش کە عەرەفە دەمرێت کەس دەفتەرەکە نادۆزێتەوە.

پرسیاری دواتر بەم شێوەیەیە:

ئایا دەفتەرەکە لەلایەن خاوەن فەتوای دینییەوە وەك پێویستیەك بۆ کوشتنی نەجیب مەحفوز دۆزرایەوە؟

ئەوە بوو لە 14ی ئۆکتۆبەری 1994 گەنجێکی ئسوڵی نەخوێندەواریان ڕاسپارد بۆ کوشتنی نەجیب بەڵام کوشتنەکە سەری نەگرت، لەسەر ئەو بنەمایە دەکرێ بووترێ: عەلمانیەت لەمیسر لەحاڵەتی کوشتنی پەنامەکیدایە چ لەڕووی مەعنەویەوە بێت وەك حاڵەتەکەی فەرەح ئەنتۆن یان لەڕووی جەسەدیەوە بێت وەك حاڵەتەکەی فەرەج فۆدا و نەجیب مەحفوز هۆکاری ئەوەش ئەگەڕێتەوە بۆبزوتنەوەی ئیخوان مسلمین.

دەستمان بەسەر گرێبەستی کۆمەڵایەتیدا گرت

تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی لەسەدەی حەڤدە لەسەر دەستی هەردوو فەیلەسوفی ئینگلیزی تۆماس هۆبز و جۆن لۆك لەئەوروپا بڵاو بوەوە لەگەڵ ئەوەدا خاڵی ڕێککەوتن و خاڵی ڕێکك نەکەوتن لەنێوانیاندا هەیە، ڕێکن لەدیاری کردنی پەیوەندی نێوان حاکم و گەلدا کە ئەویش پەیوەندییەکە بەستراوە بە وازهێنانی هەر تاکێك لە تاکەکانی گەل لەهەندێ مافی خۆی بۆ دەسەڵاتی گشتی لەپێناو دابین کردنی ئاسایش و دڵنیاییدا.

ناڕێکیشیان لەوەدایە کە دەسەڵاتی گشتی لای هۆبز دەسەڵاتێکی ڕەهایە، دوا تریش تاك ناچارە ملکەچی ڕەها بێت بەمە هۆبز جارێکی تر دەمانگێڕێتەوە بۆ حەقی خودایی بۆ حاکم.

بەڵام لۆك دژ بەحەقی خودایی بۆ حاکم دەوەستێ چونکە بە ڕای ئەو کۆمەڵگە دروستکراوی بەشەرە نەك دروستکراوی خودا.

کەسێکی میسری کە عەلی عەبدولڕەزاقە بەوێنەی جۆن لۆك ئەویش کتابە خەماویەکەی بەناوی (ئیسلام و ڕەچەڵەکی حوکم - الاسلام واصول الحکم) لە ساڵی

1925 نوسی و ناوبانگی پێ دەرکرد تێیدا هاتووە: لای موسڵمانان دوو بۆچوون لەمەسەلەی خەلافەتدا هەیە

لە بۆچوونی یەکەمدا ئەو دەسەڵاتەی کە خەلیفە لەسەر زەویدا هەیەتی لەخوداوەیە، بۆیە خودا خۆی خەلیفە هەڵدەبژێرێت ئەم بۆچونەش لای موسڵمانان باوە بەڵام لە بۆچونی دووهەمدا وەك دەڵێ دەسەڵاتی خەلیفە لە خەڵکەوەیە، هەر خەڵك سەرچاوەی هێزی ئەوە!

هەروەها وەك بەدواداچونێك (معقباً) لەسەر ئەو دوو بۆچونە دەڵێ: نمونەی ئەو ناکۆکیەی کە لەنێو موسڵماناندایە لەسەرچاوەی دەسەڵاتی خەلیفە کە لە نێو ئەوروپیەکاندا دەرکەوتووەو کاریگەریی بەرچاوی پێشخستنی مێژووی ئەوروپادا هەبووە بۆچونی یەکەم لەگەڵ ئەو ناوبانگەی هۆبز بەدەستی هێنا دەگونجێت بەوەی کە دەسڵاتی مەلیك پیرۆزەو حەقی ئاسمانییان هەیە بۆچونی دووهەم هاوشێوەی ئەو بۆچونەیە کە جۆن لۆك پێی بەناوبانگ بوو شایانی پێزانینە لەو ووتەیدا علی عەبدولڕەزاق سەرنج دەبات بۆ ئەو هاوبەشیەی کە لەنێوان شارستانیەتی ڕۆژئاواو شارستانیەتی ئیسلام لەتاوتوێ کردنی مەسەلەی حوکمی ڕەهادا هەیە دیسان شایانی پێزانینە عەلی عەبدولڕەزاق کاریگەریی لۆك

دەدا بەسەر هۆبزدا چونکە هۆبز لەپشتیوانانی حەقی خودایيە بۆ حاکم، یان بڵێین پشتیوانی ئیسلام گوتەنی خیلافەتە.

بەڵام لۆك نەیاری حەقی خودایيە، یان بڵێین: پشتیوانی بەرهەڵسکارانی خیلافەت.

پرسیاری دوای ئەوە:

چ بەسەر شێخ عەلی عەبدولڕەزاقدا هات؟

ئەڵبەتە چەندین (ئەرزەوحاڵ) کە واژۆی ژمارەیەکی زۆری زانایانی لەسەر بوو، درایە (مەشیخە)ی زانکۆی ئەزهەر، سکاڵا بوو لەوەی کە گوایە کتێبەکەی عەلی عەبدولڕەزاق شتگەلێکی تێدایە دژی دینە، گرنگترین شت وەك نوسەرەکەی دەڵێ: حکومەتی ئەبوبەکر و خەلیفەکانی ڕاشدی ڕەزای خوایان لێبێ حوکمی دینیی نەبووە.

12 ئۆغستۆسی 1925 لەشێخی زانکۆی ئەزهەرەوە بەکۆدەنگی 24 زانا لەدەستەی باڵای زانایان، حوکم دەرچوو بەوەی کە شێخ عەلی عەبدولڕەزاق لەڕیزی زانایان بچێتە دەرەوە، هەروەها لەکارەکەشی دەرکرێ و لە هیچ شوێنێکی گشتی.. دینی بێت یان نادینی بێت ناشێ کار بکات.

لە 20 ئۆغستۆس 1925 زەعیمی نەتەوە سەعد زەغلول

بڕیارەکەی دەستەی زانایانی پەسەند کرد ووتی: ئەڵبەتە بابەتی ڕۆژهەڵاتناس و هاوشێوەکانیانم خوێندوەتەوە، لەنێو ئەوانەی کە تانەیان داوە، تانەیەکم نەبینی بەئەندازەی ئەوەی کە شێخ عەلی عەبدولڕەزاق نوسیویەتی!.

ناوارەی ئەم دەستەواژەیەی سەعد زەغلول وا دێت کە لەمەسەلەی پێویستبونی خەلافەتدا هیچ فەرقێك لەنێوان ئیخوان مسلمین و حیزبی وەفددا نییە لەبەر ئەوە هاوپەیمانیی نوێی وەفد بەسەرۆکایەتی فواد سەراج ئەلدین لەگەڵ ئیخواندا ڕەوا بوو دیارە لەمادەی دووی دەستوردا هاتووە: بنەمای شەریعەتی ئیسلام سەرچاوەی سەرەکی دانانی قانونە کەواتە خەلافەت پێویستە، هەروەها حەقی خوداش بۆ حاکم پێویستە!

پرسیاری دوای ئەوە

فەرق لەنێوان جۆن لۆك و عەلی عەبدولڕەزاقدا چییە، لەکاتێکدا ئەوان پێکەوە دژی حەقی خودایین بۆ حاکم

جۆن لۆك لەڕوناکیی تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتیدا کە پێکهاوردەی دووهەمی چوارینەی دیموکراسیەو بەپلەی دووهەم دێت دوای پێکهاوردەی یەکەم کە عەلمانیەتە، بوبە تیۆرستی عەلمانیەت لەئەوروپا.

بەڵام شێخ عەلی عەبدولڕەزاق لەناوهێنانی

کتێبەکەیشی دەترسا تا ئاستی هەڕەشەی دادوەریی لەهەرکەسێ کە بیەوێ کتێبەکەی چاپ و بڵاو بکاتەوە، دەرکەوت ئامرازەکانی ڕاگەیاندن، دامەزراوە حکومیەکان، سەندیکا پیشەییەکان لەخزمەتی بزوتنەوەی ئیخوان مسلمیندان کە داوای دامەزراندنی دین بۆ کۆمەڵگەو دەوڵەت و نیشتمانیش دەکات.

هەروەها ڕێگەگرتن لەو فیکرەی کە بانگەواز بۆ ڕادژی ئەم دامەزراندنە دەکات کە عەلمانیەتە و ئەوانەش کە پێیەوە بەستراون, وەك تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی، ئیتر لەوشێوە بێت کە جۆن لۆك باسی دەکات یان ئەوەی عەلی عەبدولڕەزاق بێت.

تەنویرمان زیندەبەچاڵ کرد

ئەگەر مانای تەنویر ئەوە بێت: هیچ دەسەڵاتێك لەسەرەوەی عەقڵەوە نییە

عەقڵ خۆی نەبێت. مانای وایە زیندەبەچاڵ کردنی تەنویر زیندەبەچاڵ کردنی عەقڵیشە.

دیسان پرسیار:

زیندە بەچاڵ کردنی عەقڵ چییە؟

زمانەوانی:

زیندە بە چاڵ کردن یانی خنکاندن، خنکاندن یانی گوشینی قورگ تا مردن ئەگەر پیتەکانی هیجا لەکاتی قسە کردندا لەدەمەوە دەردەچن، ئەگەر واژەی لۆجیك (منطق) لە قسەکردنەوە هاتبێ (نطق)، کەوایە خنکاندن دەکاتە بەتاڵ کردنەوەی لۆجیك مانای وایە لە نێوان خنکاندن و بەتاڵ کردنەوەی لۆجیکدا چونیەکیەک هەیە.

دیسان پرسیار:

بۆ ئەوەی بەتاڵ کردنەوەی عەقڵ بەرجەستە بێت چ دەخنکێنین؟

بەڵگەی سەلمێنەر (بورهان) دەخنکێنین، ئەو کردارە زەینیە دەخنکێنین کە بۆ بەڵگە هێنانەوەی دروستی و نادروستی بیرۆکەیەک پێی هەڵدەستین.

ئەڵبەتە بورهان لەسەر دەستی [ئیبن سەڵاحی شارەزوری] خنکا

که به یەکێك لە گەورەترین پێشەنگەکانی حەدیس (الائمة الحدیث) لەسەدەی حەوتەمی کۆچی دادەنرا، ئەو فتوای دەرکرد و ووتی:

« لۆجیك دەروازەی فەلسەفەیە، دەروازەی شەڕیش.. شەڕە، ئەوەیش کەسێکی لۆجیکخواز لەلۆجیکدا بۆ بورهان دەیەوێ.. خودا هەموو دروستیەکی زەینیی لێ داماڵیوە، ئەوەشی خۆی وا دەردەخات کە لە فەلسەفەو لۆجیکدا کار بۆ دەسکەوتێك بکات کە خۆی دەیەوێت، ئەوە شەیتان خەڵەتاندویەتی و مەکری پێ کردووە «

پرسیاری دوای ئەوە:

ئەگەر کارکردن بە بورهان زەندەقە بێت ئیتر کار بە چ بکەین؟

کار بە واژەگەلێك دەکەین کە دەسبەرداری بورهانمان دەکەن ئەویش ئەمانەن:

پیلانگێری و کرێگرتەیی و خیانەت

مانای ئەم سێ واژەیەش ئەوەیە ئەگەر لەپێناوی قەناعەت پێکردنی بەرامبەرەکەتدا چویتە مەیدانی دیالۆگ و نەتتوانی قەناعەتی پێبکەیت ئەوا یەکێک لەم دوو ڕێگە چارەیەت هەیە:

یان ئەوەیە بێ توانایی خۆت ڕاگەیەنیت و پاشان هەوڵ بدەیت ئەو بێتواناییە چاك بکەیت.

یان ئەوەیە باوەڕ بێنیت کە تۆ لە خاوەندارە حەقیقەتە ڕەهاکانی، ئەوکەسەش کە دیالۆگت لەگەڵ دەکات لایکەم یان پیلانگێڕە یان خائینە یان کرێگرتەیە، لای ئەوپەڕیش زەندیق یان کافر یان بێ دینە.

لەسەر ئەو بنەمایە تەنویر زیندە بەچاڵ کرا، نموونەشمان بارودۆخی ڕۆشنبیریی میسرە لەهەردوو سەدەکانی نۆزدەو بیست.

ئەوە بوو لە سەدەی نۆزدەدا بەمەبەستی گواستنەوەی کولتوری ڕۆژئاوا، لەڕێگەی وەرگێڕانەوە، محەمەد عەلی پاشا شاندێکی زانستی بەسەرۆکایەتی ڕفاعە تەهتاوی نارد بۆ فەرەنسا.

کە ماوەی مانەوەی شاندەکە تەواو دەبێ، ڕەفاعە کتێبێك بە ناونیشانی (خاوێنیی تەڵا لەپوختەی پاریسدا - تخلص الآبریز فی تلخیص الباریز) لەساڵی 1834) بڵاو دەکاتەوە تێیدا هاتووە :

"ڕۆشنگەرەکانی باریس لەبواریی ڕۆشنبیریدا ناواخنی

شاراوەیان هەیە کە لەگەڵ هەموو کتێبە دینیەکاندا ناکۆکە هەروەها ئەوەی بیەوێ گەڕانێك لەزمانی فەرەنسیدا بکات کە ڕوەو شتێك لە فەلسەفە بێت دەبێ لەکیتاب و سونەتدا بەتوانا بێت ئەگینا ئەو یەقینەی وون دەکات کە هەیەتی".

ئەوە دەڵێت و لەماوەی مانەوەیدا لەفەرەنسا 12کتێب و ناملکەی وەرگێڕا

ئەم کتێبانەشی خوێندووەتەوە: (ڕۆحی هەموو قانون - روح القوانين)ی مۆنتسکیۆ، (گرێبەستی پێکەوەژیان و جڤاتی مرۆڤایەتی - عقد التأنس و الأجتماع الإنساني)ی ڕۆسۆ، (فەرهەنگی فەلسەفە - معجم الفلسفة)ی ڤۆڵتێر.

ئەوانەو گوایە ڕەفاعە، کولتوری تەنویر لە فەرەنسا دەگوێزێتەوە لە سەدەی هەژدە، کەچی لەهەمانکاتدا داوای بەدەنگەوە نەچونی ئەو کولتورەی دەکرد.

هەر بۆیە ئەلبێر حۆرانی لەکتێبەکەیدا (فیکری عەرەبی لەسەردەمی لیبراڵدا - الفكر العربى فى عصر اللبرالى) کەوتە هەڵەوە کاتێ ووتی: فیکری تەنویری ئەوروپا کاریگەریی لەسەر ڕەفاعە و لەڕێگەی ڕەفاعەشەوە لەسەر عەقڵی میسری داناوە لەوەش زیاتر کە دەسنوسی کتێبەکەی ڕەفاعە (خاوێنیی تەڵا) چەند جومگەیەکی تێدایە ئەو بەدەستی خۆی سڕیویەتیەوە.. لەو جومگانە جومگەیەك کە قسە لە ئیسپات کردنی خولانەوەی زەوی

دەکات بەدەوری خۆردا لەلایەن زانایانی ئەفرەنگەوە، کە جێگەکەی لەووتاری شەشەمدایە لە (دوا پێناسە بۆ جوگرافیای فەلەکی - اخر تعریف بالجغرافیا الفلکیة).

پرسیاری دوای ئەوە بەم شێوەی خوارەوەیە:

ئاگادار کردنەوەی ڕەفاعە تەهتاوی لەفیکری تەنویرو سڕینەوەی تیۆری خولخواردنی زەوی..چ دەگەیەنێت؟

یانی..بەتاڵ کردنەوەی عەقڵ لەفەلسەفەو زانست باشترە.

زەکی نەجیب مەحمود لەکتێبەکەیدا (نوێ بونەوەی فیکری عەرەبی - تجدید الفکر العربی) ئاماژە بەو مانایە دەکات دەڵێ:

« ئاسمان فەرمانی کردوەو زەوی دەبێت گوێڕایەڵ بێت، خالق نەخشەی کێشاوەو لەسەر مەخلوقە ڕازی بێت، ئەگەر دونیاو ئاخیرەت ڕوبەڕوو بونەوە ئەوا ئاخیرەت مافی هەڵبژاردنی زیاترە. پەیوەندیی هەردوو لا.. بەخشین و وەرگرتن نییە بەڵکو پەیوەندی حاکم و حوکم کراوەو حاکمیش دەسەڵاتی ڕەهای هەیە. ئەمەش حەقیقەتی دووهەمی لە سەرپایەگیردەبێت کە قانونی شتەکان و دیاردەکانی سروشت دەربکەون و دەرنەکەون.. بەگوێرەی ویستی حاکمی ڕەهای ئاسمانییە، ئەگەر ئەوە وێنەی گەردوونیی بێت دەبێت وێنەی ژیانی مرۆڤیش بێت لەکۆمەڵگەکەیدا، خاوەن دەسەڵات دەیەوێ و

لەسەر خەڵکیشە گوێڕایەڵ بێت»

من بە ووتەیەك ئەم مانایە زیاتر ڕوون دەکەمەوە:

بزوتنەوەی ئیخوان مسلمین بانگخوازی ئەوەیە بەڵکو بۆ ئەوە دامەزراوە، پشت بەستوو بە فیکری ئیبنو تەیمییە 1263 1330-

کە باڵادەستیی (گوێگرتن) دەدات بەسەر عەقڵداو ئەو کەسانە کافر دەکات کە لەتێگەیشتنیی دەقی دینیدا پەنا بۆ عەقڵ دەبەن.

ئەمە ئەوەیە کە بە تەنویرمان کرد!!

خۆش ئەوەیە کە ساڵی 1992 لەمیسر ئاهەنگمان بۆ تێپەڕبونی 100 ساڵ بەسەر تەنویردا گێڕا، ڕاستکردنەوەی ئەو هەڵەیە لەم ووتەماندایە: ئێمە لەو ساڵەدا ئاهەنگمان بۆ تێپەڕبونی 100 ساڵەی زیندەبەچاڵ کردنی عەقڵ گێڕا!!.

ليبراڵیزممان بڕییەوە

بەوەی کە لیبراڵیزم پێکهاوردەی چوارهەم و کۆتایی دیموکراسیە، کە ڕەچەڵەکەکەی لەپێکهاوردەی یەکەمدایە کە عەلمانیەتە. کاتێك قسە لە بڕینەوەی دەکەین واتە هەڵکەندنی بەعەلمانیەتەوە.

ڕوونتری بکەینەوە.. دەکاتە لەیەککردنەوەی لیبراڵیزم و عەلمانیەت لەیەك کاتدا!

مەبەست لەم ووتەیەش ئەوەیە کە لیبراڵیزم بەبێ عەلمانیەت نابێت

ئالێرەوە پرسیارێك پێچەوانەی ئەو ووتەیە دەکرێ:

ئایا دەکرێ لیبراڵیست بیت بەبێ ئەوەی عەلمانی بیت؟

وەڵامەکەی نەرێنییە چونکە ئەگەر عەلمانیەت تێڕوانینی ڕێژەیی بێت نەك ڕەها ئەوا دوور خستنەوەی لەلیبراڵیزم یانی لیبراڵیزم تێڕوانینێکی ڕەهایە، ئەودەم لەئسوڵیەتدا نوقم دەبێت، ئەم ناکۆکیەش ناڕەوایە، هەر قبوڵ ناکرێت، هەر کەڵکێکی نابێ

وەلێ بیروڕایەکی تر هەیە کە دژی ئەوەیە.. دەڵێ: ئەم ناکۆکیە ڕەوایە! بۆیە دەکرێ کەڵکی لێ وەربگیرێت و تێپەڕێنرێ، ئەویش بەدروستکردنی زاراوەیەکی نوێ کە (دیموکراسیەتی نالیبراڵی) یە، ئەوە ناونیشانی کتێبی

بیرمەندێکی ئەمەریکی بەڕەچەڵەك هندیە بەناوی فەرید زەکەریا سەرۆك تەحریری گۆڤاری نیوزویك.

هەڕەشەو تۆقاندنی زۆرینەش دەکاتە سەنەد بۆ ڕاستیی زاراوەکەی، گوایە لەهەناوی حکومەتی دیموکراسیدا دەسەڵاتی زۆرینەی ڕەها هەیە.

نمونەی قسەکەشی ڕوداوێکە لەهند..

کاتێ کە هند ساڵی 1947 سەربەخۆیی وەردەگرێت نهرۆ سەرۆك وەزیران بوو لەساڵی 1947تا 1964، ئەلبەتە بەناوی حیزبی کۆنگرەوە حوکمی دەکرد کە هەژمونی بەسەر ژیانی هەموو هندیەکەوە هەبوو، (نهرۆ)ش عەلمانی و لەڕووی دینیشەوە لێبوردە بوو.

لەو کاتەدا دەیانووت: هند بەیەك حیزبەوە مومارەسەی دیموکراسی دەکات!

کەواتە پرسیار:

دوای ئەوە چ ڕویدا؟

حیزبێکی ئسوڵی هندۆسی بەناوی(براتیا جناتا) دامەزرا، گەلی هاندا بەرەو چونە ناو ڕێکخراوەی سیاسی، عەلمانیەت لاواز بوو، ئەم حیزبە ئسوڵیە توانی لەهەڵبژاردندا سەرکەوێ، لەو ڕۆژەوە هند بەدەستی تیرۆری دینیەوە دەناڵێنێ.

ئەوەی لەهند ڕویدا لەمیسریش ڕویدا، چۆن؟

دەڵێن میسر -پێش شۆڕشی 1952- دەوڵەتێکی

دیموکراسی بووە، حیزبایەتی هەبووە و لەچوارچێوەی هەڵبژاردندا ململانێی دەسەڵات مومارەسە کراوە زۆرینەی سەرکەوتوش حوکمی کردووە، لەگەڵ ئەوەدا لیبراڵیزم غائیب بووە غائبیەکەیشی دەگەڕێتەوە بۆ دوو هۆکار:

هۆکاری یەکەم: واژەی «عەلمانیەت» تاوان بووەو کوفر بووە، هۆکاری دووهەم: دەسەڵاتی تاك دەسبەسەر بووە.

حیزبی وەفد کە حیزبی زۆرینە بوو پشتگیریی لە دەست بەسەرداگرتنی کتێبەکەی عەلی عەبدولڕەزاقدا (ئیسلام و ڕەچەڵەکی حوکم) کرد 1925 لەبەر ئەوەی دژی خەلافەتە، دژی حەقی خوداییە بۆ حاکم هەروەها لەگەڵ تیۆری گرێ بەستی کۆمەڵایەتیدایە (1623- 1704) کە دەڵێ کۆمەڵگە دەستکردی مرۆڤە نەك دەستکردی خودا.

دیسان حیزبی وەفد پشتگیریی دەس بەسەردا گرتنی کتێبی (لەشیعری جاهلیدا - في الشعر الجاهلي) تەها حوسەینی کرد 1926، لەبەر ئەوەی پەیڕەوی ڕەخنەگرتنی لەکەلەپور لەفەیلەسوفی فەرەنسی ڕینیە دیکارتەوە وەرگرتووە.

هەروەها لەساڵی 1928 تەیارێکی ئوسوڵیی بەناوی «ئیخوان مسلمین» دامەزرا، ئەم تەیارە لەگەڵ هاتنی خۆیدا ڕێگریی لەوە کرد کە دەسەڵاتی تاك لەسەرەوەی

دەسەڵاتی کۆمەڵەوە بێت چونکە پشت بە (سەمع و تاعەی ئیبن تەیمیە) دەبەستێ.

لەسەر ئەو بنەمایانە دەکرێ بوترێ: لیبراڵیزم پێش شۆڕشی 1952 بڕایەوە

پرسیاری دوای ئەوە:

دوای شۆڕش چ بەسەر لیبراڵیزمدا هات؟

هەمیشە غائیب بوو بەڵام بەهۆکارێك خرایە سەر ئوسوڵیەت کە ئەوەش هاتنەوەی فیرعەونیەتە.

ئەوەبوو جەمال عەبدولناسر کاریگەریی خۆی بە ڕۆمانەکەی تۆفیق ئەلحەکیم (گەڕانەوەی ڕۆح - عودة الروح)ڕاگەیاند منیش بۆ ئەوەی ناوەخنی ئەو کاریگەریە بدۆزمەوە هەستام جارێکی تر سەر لەنوێ ڕۆمانەکەم خوێندەوە سەیرم کرد ئەم دەستەواژەیەی تێدایە: «ئێمە لەچاوەڕوانیی (خۆفۆ)یەکی نوێداین»، وابزانم خۆفۆ دوای چاوەڕوانیەکی دوورو درێژ هات.

پاشان سەرۆك ئەنوەر سادات هات و دوو دەستەواژەی ووت کە دەلالەی مێژووییان هەیە کە ئەمانەن: «من فیرعەونی میسرم، دیموکراسی کەڵپەی هەیە» دواجار سەرۆك موبارەك هات ئەوەبوو لەنێوان فیرعەونیەکەی عەبدولناسرو ساداتدا کە لەگرتن و ڕاوەدوی سەدان پێشەنگی فیکری و سیاسی و دینی و دەرکردنی کۆمەڵێ مامۆستای زانکۆکان خۆی دەبینێتەوە

هەروەها لەنێوان عەشقی خۆی بۆ کاری عەقڵ و ئەو ڕۆحیەتە عەلمانیەی دەیگرێتە خۆی ڕووبەڕووی ناکۆکیەکی زۆر بوەوە.

ئەڵبەتە بەئازاد کردنی گیراوەکان و گێڕانەوەی مامۆستاکان بۆ زانکۆکانیان ئەو ناکۆکیەی هەڵگرت،

لەگەڵ ئەوەدا لەنێوان تەیاری ئوسوڵی کە هەژمونی لەسەر دامەزراوەکانی حکومەت دانابوو هەوڵیشی دەدا عەقڵ لەڕیشەوە هەڵکەنێت، هەروەها لەنێوان ئەو عەقڵانیە سەرسوڕماوەی کە بەڕومەتیەوە بوو لەپابەند بوونی خۆی بۆ کاری عەقڵ ڕووبەڕووی ناکۆکیەکی توند تر بوەوە.

ئەوەبوو موبارەك ئەوەی ئاشکرا کرد کە هەڵگرتنی ئەو ناکۆکیە لەهەموار کردنەوەی مادەی 76ی دەستوردایە کە بریتیە لەوە: دەسنیشان کردنی سەرۆکی کۆمار لەڕێگەی ڕیفراندۆمەوە بێت نەك بە هەڵبژاردن،

دیارە جیاوازی ڕیفراندۆم و هەڵبژاردن لەوەدایە یەکەمیان یەك کاندیدی هەیە بەڵام دووهەمیان زیاتر لەکاندیدێکی هەیە یەکیش هێمایە بۆ ڕەها چونکە تەنها ڕەها پێی دەوترێ یەك لەبەرئەوە کاتێ ئێمە ڕیفراندۆم بۆ یەکێك دەکەین ئەوا ئەو یەکە کاتێ دەسەڵات وەردەگرێ وەك ڕەها وەریدەگرێت، کەچی زۆرینەی ڕۆشنبیران بە کەرەستەی ڕوخاندنەوە و بەچڕیی دابەزینە سەر

هەموارکردنەوەی مادەی 76 دا.

بەوشێوەیە لیبراڵ جارێکی تر بڕایەوە.

جاری یەکەم پێش شۆڕشی 52 جاری دووهەمیش دوای ئەوە کەوایە پرسیار:

ئایا بڕینەوەی دووهەم مانای ئالودە بوون بە بڕیینەوە دەگەیەنێت؟

بڕگەی سێهەم
یەك شارستانیی
لەنێوان دوو چوارینەی دژەیەكدا

ئەم ناونیشانە دەنووسم و دەزانم کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان ساڵی 2001 ی ناونا ساڵی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ دیالۆگ لەنێوان شارستانیەکاندا

دووەم من دەزانم کە کۆمکاری وولاتانی عەرەبی لەنۆڤەمبەری 2001 کۆنگرەیەیەکی لەژێر ناونیشانی «دیالۆگی شارستانیەتەکان: پێکەوەبەستن نەك ململانێ»

سێهەم من دەزانم کۆبونەوەو کۆنگرەی نێودەوڵەتی بۆ ڕەخساندنی پشتگیریی دیالۆگی شارستانیەتەکان بەستراوە.

هەروەها دەزانم بڕیاری نەتەوە یەکگرتووەکان دەگەڕێتەوە بۆ کتێبەکەی سامۆئیل هەنگتن بەناونیشانی (پێکدادانی شارستانیەتەکان و بونیادنانەوەی جارێکی تری سیستەمی جیهانی) لەمشتومڕێکی توندی هەسارەیی (کوکبی)دا.

لەگەڵ ئەوەدا سامۆئیل هەنگتن لایەنگری یەك شارستانیەتە کە ئەویش شارستانێتی ڕۆژئاوایە لەبەر ئەوەی دروستکەری مۆدێرنەیە وەك لایەنی نەرێنی مۆدێرنە دەکاتە ئەوەی کە دەوڵەت دینێکی دیاری کراوی نییە بەمە ڕێخۆش دەکات بۆ فرە ڕەنگی و بەرەوپێشەوەچون وەك لایەنی ئەرێنی مۆدێرنە دەکاتە شارستانیبون داهێنان حوکمی قانون و تاکایەتی و نوێنەرایەتی. لەم گۆشەنیگاوە مۆدێرنە مانای ئەوە

نییە کە ڕێڕەوێکی ڕۆژئاوایی بێت بەڵکو مانای وایە کە ڕێڕەوێکی شارستانیە.

هەر لەسەر ئەو بنەمایە دەتوانین بڵێین کە چوارینەی دیموکراسی «عەلمانیەت و گرێبەستی کۆمەڵایەتی و تەنویر و لیبراڵیزم» لەڕۆژئاوا پەیدا بوون لەمیسر پەیدا نەبوون.

کەوایە پرسیار:

بۆچ چوارینە لەوێ پەیدا دەبێت لێرە پەیدا نابێت؟

دیارە بەهۆی دەرکەوتنی ئەو زاناو فەیلەسوفانەوە لەوێ پەیدا بووە..

زانیویانە ڕادەی پێشکەوتنی شارستانیی چۆنە، کە بە هۆی باڵادەستیی ئەفسانەوە بەرەو بەتاڵ کردنەوەی عەقڵ و بەهۆی نەمانی ئەفسانەوە بەرەو کاری عەقڵ دەڕوات. ئەوانەش بەو ئاراستەیەدا کاریان کرد (کۆپەر نیکس، گالیلۆ، برۆنۆ، لۆسەر، لۆك، کانت و جۆن ستیوارت میڵ) بوون لە سەدەی شازدە بۆ سەدەی نۆزدەهەم. دەرکەوتنی چوارینەی دیموکراسیش داهێنانی ئەوانە.

لای ئێمەش بەهۆی دەرکەوتنی دوو زەبەلاحەوە کە دژ بە کاری عەقڵ تێکۆشاون پەیدا نەبووە ئەوانیش ئیبنو تەیمیەو سەید قوتبە.

من وێڕای ئەو مەودا زەمەنیەی نێوانیان کەیەکەمیان دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی شازدەو دووهەمیان دەگەڕێتەوە

بۆ سەدەی بیستەم هەردووکیان پێکەوە گرێ دەدەم، لەبەر ئەوەی بنچینەی فیکریی بزوتنەوەی ئیخوان مسلمینن.

ئیبن تەیمیە لەو کتێبەیدا (نەهێشتنی ڕووبەڕووبونەوە لەنێوان عەقڵ و گواستنەوەدا - درء التعارض بين العقل والنقل) دەڵێ: «هەرچیەك لەگوێگرتندا جێگیربێت ئەوە نەگۆڕە ئیتر ئەگەر چ ئەو جێگیریە بەعەقڵ بیزانین یان بە شتێکی تر یان بەو جێگیریە نەزانین نەبەعەقڵ نەبەشتێکی تر. لەکاتێکدا ئەگەر شەرع لەسەر بنەمای گوێگرتن پەیڕەو کرا ئەوا دەبێ شەرع لەپێشتر بێ ئەگەر لەگەڵ عەقڵدا ناکۆک بوو.

هەروەها بۆی هەیە لە پێشتر بێ ئەگەر لەگەڵ ئیجماعی ئومەشدا نەیەتەوە لەبەر ئەوەی ئیجماع پێویستی بە پابەندکردنی عەقڵە بۆ گوێگرتن. ئەم پابەندکردنەش پێویستی بە وازهێنانی عەقڵە لەبەکارهێنانی مەجاز بۆ دەرهاویشتە کردنی دەقی دینی. چونکە ئەم دەقە قبوڵی مەجاز ناکات.

لەبەر ئەوە هەرکەسێك لەئیجماع دەرچێت دەبێ تەکفیر کرێ.»

سەبارەت بە سەید قوتب تیۆریستی بزوتنەوەی ئیخوان مسلمین لەکتێبەکەیدا (داهاتوی ئەم دینە - المستقبل لهذا الدين) دەڵێ: دیارە کولتوری میسر

کولتوری ئیسلامە، بۆیە دەبێ دابڕێت لەکولتوری ڕۆژئاوایی بەهۆی ئەوەی گوایە ئەو کولتورە گیرۆدەیە بە نەخۆشیی (شیزوفرینیای شوم) شیزوفرینیای شومیش واتە دابڕان لەواقعێکی بێ کەڵك.

دیارە مەبەستی لەو زاراوە..ڕابون و سەردەمی تەنویرو شۆڕشی پیشەسازیە لەئەوروپا. ئەڵتەرناتیڤی ئەو کولتورەش حاکمیەتی خودایە لەکتێبەکەیدا بەناوی (هێماکانی ڕێگە - معالم فی الطریق) دەڵێ: مەملەکەتی خودا وەها دروست نابێ کە حاکمیەتی زەوی خەڵکێك بیگرێتە دەست کە بەناوی خواوەندەوە قسە بکەن، وەك چۆن جاران بە «سیوقراتی».. یان حوکمی خواوەندی پیرۆز ناسرابوو، بەڵام کە شەریعەتی خودا حاکم بوو دروست دەبێت.

کاتێکیش کە وەهابوو ئەوە دەبێتە تاقە وێنەیە کە خەڵك تێیدا لە کۆیلایەتی کردنی خەڵك ئازاد دەبێت، ئازادیەکی تەواوی حەقیقی، ئەوەش دەبێتە شارستانیەتی مرۆڤ دۆست.

مانای ئەوەیە کە نمایندەی حاکمیەت بەتەنیا لە وەرگرتنی «شەریعەتی قانونی» خودادا بەرتەسك نابێتەوە بەڵکو شەریعەت واتە هەموو ئەو شەرعانەی کە خودا بۆ ڕێکخستنی ژیانی مرۆڤ دایناوە، ئەمەیش لە بیروباوەڕدایە، لە حوکم، لە ئەخلاق، لە ڕەوشت وە لە مەعریفەتیشدایە.

به دوای چوارینەی دیموکراسیدا

ئەگەر «چوارینەی دیموکراسی» زەمەنی هەبێت سەرەتاکەی بەعەلمانیەت لەسەدەی شازدە دەستی پێکردبێت و لیبراڵیزم لەسەدەی نۆزدە کەوایە پرسیار:

لەسەدەی بیست چ ڕویدا؟ ووتیان سەدەی بیست زەمەنی شۆڕشیی زانستی و تەکنۆلۆجیە کەوایە پرسیار: ئەو شۆڕشە مانای چ دەگەیەنێ؟

یانی گۆڕانی ڕیشەیی لەتێڕوانینی عەقڵدا بۆ گەردون. کە پێشتر ئەو تێڕوانینە لەسەدە تاریکەکانی ناوەڕاستدا تێڕوانینێکی دینیی بوو، بەڵام لەسەدەی شازدە لەسەر دەستی کۆپەر نیکس و گالیلۆ و نیوتن بەئاراستەی زانستدا وەرچەرخا. ئەوە بوو کۆپەر نیکس ڕایگەیاند کە خۆر سەنتەری کەونەو زەوی بەدەوریدا دەخولێتەوە، گالیلۆش ئەو ڕاگەیاندنەی لەگەڵ دیاری کردنی قانونی خێرایی داکەوتنی تەنەکاندا بڵاوکردەوە، پاشان نیوتن ئەوەی ڕوون کردەوە کە هێزی کارتێکردنی کەوتنی تەنەکان هەمان هێزی کارتێکردنە لەبزاوتنی فەلەکدا.

هەموو ئەو دیاردە گەردونیانەی لەهاوکێشەی ماتماتیکیدا داڕشت کە دەستکاری ئەو سێ عەقڵەن.

دەسڵاتی دینیی لەڕۆما لەو داڕشتە زانستیە بۆ گەردون نیگەران بوو ئەوەبوو دەستگیرا بەسەر کتێبەکەی کۆپەر نیکسدا، دادگایی گالیلۆ کرا، هەروەها فەیلەسوفی

فەرەنسی دیکارت کە نازناوی باوکی فەلسەفەی هاوچەرخی هەیە لەبەر ئەوەی هاوشێوەی هەردوو زانا کتێبێکی بەناونیشانی (لەسەر جیهان - عن العالم) دەنوسیی ئەگەر ڕێگەی بڵاوکردنەوەی نەگرتایە ئەویش ئازار دەدرا. ئەوەبوو 27 ساڵ دوای مردنی خۆی چەند بەشێکی بڵاوکرایەوە.

لەسەدەی بیستەمیشدا عەقڵی چوارهەم هات کە ئەویش عەقڵی ئەنیشتاینە، ڕاستکردنەوەی جەوهەریی خستە نێو داڕشتەکردنی تێڕوانینی ئەو سێ عەقڵە بۆ گەردون، لە ساڵی 1905 چوار لێکۆڵینەوەی بڵاوکردەوە مەبەست لێی گەڕان بوو بەدوای» بواری یەکگرتوو» بۆ هێزی ڕاگر لەگەردوندا کە ژمارەیان چوار دانەیە:

هێزی کێشکردن، کارۆموگناتیك، کارلێکی ناوکەیی لاواز، کارلێکی ناوکەیی بەهێز. دیسان پرسیار:

بواری یەکگرتوو مانای چییە؟

مانای ئەوەیە کە مەعریفەی زانستیی لەگەڵ چەندایەتی بوارەکانیدا ڕووەو یەکێتییە. لێرەدا زاراوەی «یەکێتی مەعریفە» هاتە بیرم کە زاراوەیەکە فەیلەسوفی فەرەنسیی لیدرۆ 1755 داینا‌وە هەرچەندە مەبەستی لەوە (ئینسایکلۆپیدیا) واتە ڕستەی معاریف بوو وەلێ ئەو یەکە مەعریفیەی کە من دامبەستووە..ئەڵبەتە کورتم کردووەتەوەو ناوم لێ ناوە «سیانەی زانست»،

ئەو سیانەیەش لە فیزیا و سیاسەت و فەلسەفە پێکهاتووە. زانستە سروشتیەکان دەگەڕێنرێتەوە بۆ فیزیا، زانستی کۆمڵایەتی و مرۆڤگەرایی دەگەڕێنرێتەوە بۆ سیاسەت فەلسەفەش هەردوو زانست لەتێڕوانینێکی گەردونگەرادا یەك دەخات.

لەو چوارچێوەیەدا دیسەمبەری 1980 کۆنگرەیەکی نێودەوڵەتیم بەناونیشانی «یەکێتی مەعریفە» لەقاهیرە بەست داوای سەرخستنیم لەزاناو فەیلەسوفەکان کرد کە لەنێویاندا گەورە فەیلەسوفی بەریتانی سیر ئەلفرێد ئایەر هەبوو لە کردنەوەی کۆنگرەکەدا ووتی: «درێژەی 50 ساڵ ئێمە لەڤێننا یەکێتی زانستمان تاوتوێ دەکرد کەچی تۆ لەوە دوور تر ڕۆیشتی ئەوەتا دەتەوێ یەکێتی زانست و فەلسەفەو دین تاوتوێ بکەیت».

دوابەدوای ئەو کۆنگرەیە زانکۆی تۆرنتۆ لەکەنەدا پرۆژەکەمی لەسەر یەکێتی مەعریفە گرتەخۆی، پاشان لەگەڵ ڕۆژگاردا گەشتە ئەوەی کە پرۆژەکەم هێجگار تەماحییە، بەمە گۆڕیی بۆ «بەرکەماڵ بوونی مەعریفە».

لەگەڵ ئەوەدا زاراوەی «یەکێتی مەعریفی» لەڕۆژئاوا بڵاو بووەوە، ئەوەبوو ساڵی 1991 کتێبێکی گرنگ لەژێر ناونیشانی «فیزیاو فەلسەفەو سیاسەت» لەنوسینی زانای فیزیای ناووکی نێڵز بۆر دەرچوو ئەوەش نزیکە لەناونیشانی لێکۆڵینەوەکەی منەوە کە پێشتر ئاماژەم پێکرد.

دیسان لەساڵی 1998 کتێبێك بەناوی «یەکێتی مەعریفە» لەنوسینی ئێدوارد ویڵسن دەرچوو کە مەزنترین بیرمەندی سەدەی بیستەمە، دیسان لەساڵی 2005 کۆنگرەیەکی نێودەوڵەتی کە لەبرۆکسلی بەلجیکا بەسترا لەژێر ناونیشانی، ئایا «یەکێتی» هەیە بۆ مەعریفە؟.

لەسەرەتای نەوەتەکان لەسەدەی ڕابردوو، پیتەر دۆرکەر ڕاگری مامۆستایانی ئیدارە لەئەمەریکا زاراوەی «کۆمەڵگەی مەعریفەی» داهێنا مەبەستی لەوە «کۆمەڵگەی دوای پیشەسازیی» بوو کە مانای وایە مەعریفە لەتوانایدایە کۆمەڵگەیەکی نوێ بخولقێنێت کۆمەڵگەیەك لەدیاردەیەکی نوێوە دەرکەوێ کە ئەویش دیاردەی هەسارەییە هەسارەییش زاراوەیەکی هاوچەرخە مانای هەسارەی زەویی و ڕووداوەکانیەتی کەواتە پرسیار:

چ بەسەر هەسارەی زەویدا هاتووە هەتا کۆمەڵگەی مەعریفەی لێ دەرکەوێت؟

سێ دیاردە تێیدا ڕوویداوە.. پۆستی ئەلکترۆنی، ئەنتەرنێت، بازرگانیی ئەلکترۆنیی.ئەڵبەتە لە پای ئەو دیاردانەش مردنی مەودا دێ چ وەك شوێن و چ وەك کات، لەگەڵ مردنی مەوداشدا شێوازی تێڕوانینمان بۆ گەردون گۆڕا.

ئیتر تێڕوانینێکی دۆگماتیکی نابێت واتە بۆی نییە وەهمی خاوەندارێتی حەقیقەتی ڕەها بکات ئیتر

حەقیقەت وەرچەرخاو مەعریفە دەرکەوت هەروەها ووتمان «تەقینەوەی مەعریفە» و «یەکێتی مەعریفە» و «کۆمەڵگەی معریفە»..هەموو ئەوانە بەرهەمی چوارینەی دیموکراسین.

کەواتە دیموکراسی حاڵەتێکی زەینیی تایبەتە بەتێڕوانینمانەوە بۆ گەردوون.

ئەڵبەتە دەکرێ ببێتە حاڵەتی سیاسی بەڵام بەمەرجێك کە گرێدراوی حاڵەتی زەینیی بێت!!.

بەرهەمە چاپکراوەکانی دەزگای ئایدیا

ژ	ناوی بەرهەم	نووسەر	وەرگێڕ	ساڵی چاپ
1	ئاشنابوون بە ئەفلاتوون	ڕێباز مستەفا		2014
2	ئاشنابوون بە سپینۆزا	کۆمەڵێک نووسەر		2014
3	ئاشنابوون بە کیرکەگۆر	[illegible] مستەفا		2014
4	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر	کۆمەڵێک نووسەر		2014
5	ئاشنابوون بە کارل پۆپەر	کۆمەڵێک نووسەر		2014
6	ئاشنابوون بە هانا ئارێنت	کۆمەڵێک نووسەر		2014
7	ئاشنابوون بە سوکرات	[illegible]		2014
8	ئاشنابوون بە [illegible]	ڕێباز مستەفا		2014
9	ئاشنابوون بە قەشە ئۆگستین	[illegible]		2014
10	ئاشنابوون بە جان جاک ڕۆسۆ	کۆمەڵێک نووسەر		2014
11	ئاشنابوون بە دەیڤد هیوم	مستەفا زاهیدی		2014
12	ئاشنابوون بە نیچە	کۆمەڵێک نووسەر		2014
13	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
14	ئاشنابوون بە جۆن لۆک	[illegible] جەمالی		2014
15	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
16	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
17	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
18	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
19	[illegible]	[illegible]		2014
20	ئاشنابوون بە کریشنا مورتی	کۆمەڵێک نووسەر		2014
21	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
22	ئاشنابوون بە سیمۆن دی بۆڤوار	کۆمەڵێک نووسەر		2014

23	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
24	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
25	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
26	[illegible] کوردستان	[illegible] خلیل		2015
27	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2014
28	[illegible]	[illegible] عەبدوڵڵا		2014
29	[illegible]	سابیر عەبدوڵڵا کەریم		2014
30	[illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	[illegible]	2015
31	[illegible]	[illegible] حسین [illegible]		2015
32	[illegible]	[illegible] حسین ([illegible])		2015
33	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2015
34	[illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
35	[illegible]	[illegible] خلیل		2015
36	[illegible]	[illegible]	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2015
37	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
38	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
39	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
40	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
41	ئاشنابوون بە [illegible] 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015

42	ئاشنابوون بە جیل دۆلۆز 2	کۆمەڵێک نووسەر		2015
43	ئاشنابوون بە حەنا ئارێنت	کۆمەڵێک نووسەر		2015
44	ئاشنابوون بە هیگڵ	کۆمەڵێک نووسەر		2015
45	ئاشنابوون بە سارتەر	کۆمەڵێک نووسەر		2015
46	ئاشنابوون بە نیچە	کۆمەڵێک نووسەر		2015
47	ئاشنابوون بە لیۆتار	کۆمەڵێک نووسەر		2015
48	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
49	ئاشنابوون بە مارکس 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015
50	ئاشنابوون بە مارکس 2	کۆمەڵێک نووسەر		2015
51	ئاشنابوون بە مارکس 3	کۆمەڵێک نووسەر		2015
52	ئاشنابوون بە مارکس 4	کۆمەڵێک نووسەر		2015
53	ئاشنابوون بە مارکس 5	کۆمەڵێک نووسەر		2015
54	ئاشنابوون بە مارکس 6	کۆمەڵێک نووسەر		2015
55	ئاشنابوون بە مارکس 7	کۆمەڵێک نووسەر		2015
56	ئاشنابوون بە مارکس 8	[illegible]		2015
57	[illegible] مارکس لە [illegible]	ئەنری لۆفێڤر	[illegible] محەمەد	2015
58	[illegible]	[illegible]	[illegible] حەسەن	2015
59	ئاشنابوون بە فۆیرباخ	کۆمەڵێک نووسەر		2015
60	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
61	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
62	ئاشنابوون بە گرامشی 1	[illegible] حەسەن		2015
63	ئاشنابوون بە گرامشی 2	[illegible]		2015
64	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
65	ئاشنابوون بە دیموکراسی	کۆمەڵێک نووسەر		2015
66	ئاشنابوون بە [illegible] 2	کۆمەڵێک نووسەر		2015

67	ئاشنابوون بە [illegible] 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015
68	ئاشنابوون بە [illegible] 3	[illegible]		2015
69	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
70	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
71	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
72	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
73	ئاشنابوون بە [illegible] 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015
74	ئاشنابوون بە [illegible] 2	کۆمەڵێک نووسەر		2015
75	ئاشنابوون بە [illegible] 3	کۆمەڵێک نووسەر		2015
76	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
77	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
78	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
79	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2015
80	[illegible]	[illegible]		[illegible]
81	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2014
82	[illegible]	[illegible]		2014
83	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014

2014	کۆمەڵێک نووسەر	ئاشنابوون بە [illegible]	84
2014	[illegible]	ئاشنابوون بە سپینۆزا	85
2014	کۆمەڵێک نووسەر	ئاشنابوون بە [illegible]	86
2014	[illegible] - [illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	87
2014	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	88
2014	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	89
2014	کۆمەڵێک نووسەر	ئاشنابوون بە [illegible] 1	90
2014	کۆمەڵێک نووسەر	ئاشنابوون بە [illegible] 2	91
2014	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	92
2014	کۆمەڵێک نووسەر	ئاشنابوون بە بێرتراند ڕاسڵ	93
2014	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 1	94
2014	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 2	95
2014	کۆمەڵێک نووسەر	ئاشنابوون بە ئەفلاتوون	96
2014	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	97
2014	کۆمەڵێک نووسەر	ئاشنابوون بە [illegible]	98
2014	[illegible]	ئاشنابوون بە کریشنا مۆرتی	99
2014	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 1	100
2014	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 2	101
2014	[illegible]	[illegible]	102
[illegible]	[illegible]	[illegible]	103
2014	[illegible]	[illegible]	104

105	گەشتی [illegible] [illegible] و [illegible]	سۆزان عەلی	2014
106	[illegible] چەکەکانی [illegible] لە [illegible] [illegible]	هەڵگورد جەلال	2014
107	خەبات لە پێناو [illegible] [illegible] [illegible]	سۆزان عەلی	2014
108	جیهانگیری [illegible] و [illegible] زمانی سیاسی لیبیا	سابیر عەبدوڵا کەریم	2014
109	نەوت و گازی [illegible] [illegible] و [illegible] [illegible]	[illegible]	2014
110	کورد لە جیهانگیری [illegible]	سابیر عەبدوڵا کەریم	2014
111	ئایین و [illegible] بازرگانی جیهانی	[illegible]	2014
112	چەکەکانی [illegible] لە [illegible] [illegible]	هەڵگورد جەلال	2014
113	[illegible] من	[illegible]	2014
114	ئازادی و [illegible] لە [illegible]	[illegible]	2015
115	[illegible] [illegible]	[illegible]	2014
116	کورد و [illegible] لە [illegible]	[illegible]	2014
117	[illegible] و [illegible]	[illegible]	2014

118	[illegible]	[illegible]	[illegible]
119	[illegible]	[illegible]	[illegible]
120	[illegible]	[illegible]	[illegible]
121	[illegible]	[illegible]	[illegible]
122	[illegible]	[illegible]	[illegible]
123	[illegible]	[illegible]	[illegible]
124	[illegible]	[illegible]	[illegible]
125	[illegible]	[illegible]	[illegible]
126	[illegible]	[illegible]	[illegible]
127	[illegible]	[illegible]	[illegible]
128	[illegible]	[illegible]	[illegible]
129	[illegible]	[illegible]	[illegible]
130	[illegible]	[illegible]	[illegible]
131	[illegible]	[illegible]	[illegible]
132	[illegible]	[illegible]	[illegible]
133	[illegible]	[illegible]	[illegible]
134	[illegible]	[illegible]	[illegible]
135	[illegible]	[illegible]	[illegible]

136	ژنێك لەناو سەردەستەی میلیشیاکاندا	دڵشاد محەمەد - هێمن تاهیر	2016
137	مارکس و رەخنەی سیاسەت	هاوار محەمەد	2016
138	لەبڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان	یوسف محەمەد بەرزنجی	2016
139	فەلسەفە لەئێستادا	دانا شوانی	2016
140	تیۆری زانینی زانستییانە	دکتۆر حەمید عەزیز	2016
141	مارکس و ئازادی	دانا شوانی	2016
142	شرۆڤەی ئەفسانەی سیزیف	ئیسماعیل ئیسماعیل زادە	2016
143	سەلەفییەت لەکوردستانی ئێران	ماجد خەلیل	2016
144	هەژموونی نەوت	سۆران عەلی	2016
145	دەوڵەت	سمکۆ محەمەد	2016
146	مێژووی ئابوری جیهان	محەمەد چیا	2016
147	لەتوڵەیتوڵەوە بۆ ناوزەنگ	خەڵەف غوفوور	2016
148	پارت و رێکخراوە سیاسییەکان لە تورکیا	محەمەد فاتح	2016
149	دەقی شیعری کوردی لەڕوانگەی سیمیۆلۆژییەوە	د. لوقمان رەئوف	2016
150	تیۆری چوارەمی سیاسەت	وریا غەفوری	2016
151	هونەری شێوەکاری نوێ	رامیار مەحمود	2016
152	جیهانگیری لە ڕوانگەی جیاوازەوە	حەسەن بارام	2016
153	فەلسەفەی هانا ئارێنت	ئارام مەحمود ئەحمەد	2017
154	نەوت بەرامبەر زەوی	سابیر عەبدوڵلا کەریم	2017

155	پوختەی سەرمایەی مارکس	بابان ئەنوەر قادر	2017
156	چوارینەی دیموکراسی	خالید کەریم محەمەد	2017